

FESTETT TÁBLÁK
1526 - 1825

SZÉKESEFHERVÁR *1969*

A MAGYAR NÉPMŰVÉSZET ÉVSZÁZADAI I.

JAHRHUNDERTE DER UNGARISCHEN VOLKSKUNST I.

A Magyar Népművészet Évszázadai I.

Festett táblák 1526-1825

Jahrhunderte der Ungarischen Volkskunst I.

Bemalte Kirchendecken und Kircheneinrichtungen 1526-1825

SZÉKESFEHÉRVÁR

1969

AZ ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI
BULLETIN DU MUSÉE ROI SAINT ÉTIENNE

D. sorozat — Serie D, No. 68.

Szerkeszti — Rédacteur

FITZ JENŐ

A kiállítást rendezte:

L'exposition est réalisée par

HOFER TAMÁS — KOVÁCS PÉTER

Fotók — Photographies:

KOVÁCS BÉLA: 8, 9 — FRANCISZY JÓZSEF: 17 —
SZABÓ JENŐ: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18
és a borítók (et les couvertures) — GELENCSEY FERENC: 6

Székesfehérvár, Csók István Képtár

1969. május 4—szeptember 23.

Katalógus — Catalogue:

HOFER TAMÁS — MAKKAY JÁNOS

A borítón:

Az ádámcsi festett mennyezet részlete, 1526

Faliskezrény előlapjának részlete, Homoródalmás, 1825

Auf dem Umschlag:

Detail der bemalten Kirchendecke aus Ádámos, 1526

Detail eines Wandschranks aus Homoródalmás, 1825

A magyar népművészet virágkora a XIX. században erőteljes és egyéni helyi stílusok sokaságát teremtette meg. Ebben az időszakban halmozódtak fel szőttes abroszok, kivarrott párnahéjak, díszlepedők, kendők százai sárközi vagy kalotaszegi parasztházakban és gyártotta 400 műhely Hódmezővásárhelyen a csillogó cserépedényeket. Múzeumok és magángyűjtemények népművészeti tárgyainak túlnyomó része ebből az időszakból származik.

Ha a múltban a magyar népművészet korábbi évszázadait keressük, nyomozásunkat nem csupán az nehezíti, hogy az eltelt idő az emlékek túlnyomó részét elpusztította, s hogy különös gonddal formált díszes tárgyak eredetileg is jóval kisebb számban készültek, mint a múltszázadi virágkorban. A korábbi korszakokban való tájékozódásunkat megnehezíti a közelmúlt népművészetének túl fényes, túl erőteljes képe is. Az a veszély, hogy ezt a képet tesszük egyedüli mértékké — és a távoli múltban is hasonló paraszti alkotói magatartást keresünk, olyan népművészetet, mely hasonló módon különbözik a nem-népitől s hasonló helyet foglal el az osztálytársadalom összetett kultúrájában.

Az újabb kutatás viszont azt a belátást hozza, hogy éppen az erőteljes „parasztstílusok” múltszázadi kivirágzása volt egy különleges, de átmeneti, rövidre, alig néhány nemzedék életére szabott történeti helyzetnek a következménye. Ennek a népművészeti alkotó periódusnak a kezdetei egyes vidékeken már a reformkorban (sőt kivételesen korábban) megmutatkoznak. Másutt a jobbágy-

felszabadítás után a múlt század második felében, elzártabb vidékeken csak a század végén jelentkezik a viselet és a lakás berendezésének kiszínesedése, a hétköznapi szolgálattól felmentett ünnepi tárgyak néha tobzódó megszorodása. Ebben az eleve rövidre szabott időszakban a paraszti életforma keretei még nem törtek szét, a paraszti értékrend még irányította a viselkedést, de az egyre több árut termelő falusi gazdaságokba már az ellenirányból távoli műhelyek, gyárak készítményei áramlottak s a gazdasági kapcsolatok mellett a forgalom, munkavállalás, oktatás, politikai tevékenység szálai is egyre jobban bekapcsolták a falukat a nemzet egészébe. Az a korszak ez, amikor a nemzeti kultúra megteremtésére, megújítására indított mozgalmak országosan hirdették, hogy a paraszt nép nyelve, költészete, művészi ízlése az igazi mérték és a tiszta forrás ehhez a megújuláshoz. Ennek az időnek paraszti „társadalmi közérzete” fejeződik ki a népművészet paraszttílusáiban.

A paraszttílusok alkotásai mögött az egész magyar nyelvterületen a *Rábaköztől a Székelyföldre, Gömöről Bácskáig* megtelepedtek egy régi stílus emlékei. Jellemző rá, hogy sokkal egységesebb, mint a tájilag sokféle paraszttílusok és sokkal közelebb áll az egykorú vagy korábbi történeti stílusokhoz, a hímzések például az úrasztali takarókhöz és az udvarházakban, főrangú palotákban készült úgynevezett úrihímzésekhez. Ebbe a régi stílusba soroljuk be pl. a múlt század első felében készült régi matyó hímzéseket, lazán és fegyelmezetten ismételtetett kékekkel és pirossal kivarrt virágcsokraikkal — amit utóbb egy felszabadult művészi kísérletező kedv nagyon egyéni irányba fordított zsúfolt, tarka ornamentikája váltott fel. Még jellemzőbb talán, ha a viselet példájára hivatkozunk. Korábbi századokban a törvényhatóságok rengeteg tilalommal, bizonyos ruhaanyagok, díszítések tiltásával akarták megakadályozni, hogy a parasztasszonyok öltözete hasonló legyen a városi polgárokéhoz, nemesekéhez. Még a múlt század elején is azt írják a nyugatmagyarországi parasztasszonyokról, akik ekkor kezdtek gyári kelmékből varrt

Vilonya 1728

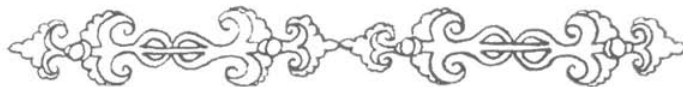

színes ruhákban jární, hogy alig lehet őket megkülönböztetni a nemes asszonyoktól. Aki viszont a múlt század végén mezőkövesdi matyó ruhába vagy sárközi vagy kalotaszegi öltözetbe öltözött, azt senki sem tévesztette össze se városi személlyel, se úriasszonnyal — más vidékek parasztlakóival sem — s mentől több aranycsipkét, rojtot, szalagot tett a ruhájára, mentől drágább selyembrokatokat használt, ez a különbség csak annál nyilvánvalóbb lett.

Ez a magatartásbeli különbség választja el az újabb paraszttílusokat a régi népművészettől. A régebbi paraszti tárgyak is többnyire jól megkülönböztethetők az úri és polgári használatra szánt daraboktól, mégis művészi törekvésekkel bizonyos közösséget vállalnak, ill. próbálnak kifejezni azokkal — egy olyan közösséget, amit viszont később a matyó hímzés vagy a hódmezővásárhelyi cserépedény vagy az egri festett bútor már nem akart kifejezni.

Nagyon kevésbé ismerjük még a szétválási folyamatokat, melyek egy korábbi, homogénebb műveltség paraszti és úri-polgári ágait egymástól szétvezették. *Apor Péter* „Metamorphosis”-át olvasva úgy tűnik, hogy éppen ennek a népivel még rokonságot tartó életformának és ízlésnek az elhagyásáért korholja a fiatalabb erdélyi főrangúakat, akiknek „paszomántos gyomra” már teát, kávé „csukolátát” kíván töltött káposzta és égett bor helyett, ruhájuk a „nájmódit” majmolja, s vendégségben nem hajlandók löbbé a földre hintett szalmán aludni. A céhszervezetben forma szerint is szétváltak a hagyományos és az újabb polgári igényeket szolgáló, egykorú terminológiával a „magyar” és „német” céhek, tanúskodva az ízlésbeli meg hasonlásról — ami azonban kezdetben még nem jelentette a parasztság számára és a felsőbb rétegek számára végzett munka szétválását, hiszen a „magyar szabók” egyaránt készítettek magyaros nemesi és paraszti öltözeteket, szemben a polgári öltözeteket, pantallókat varró „német szabókkal”. Azok a *miskolci* asztalosok például, akik a kiállított megyaszói táblákat festették, vagy a *kolozsváriak*, akik közé a *kalotaszegi* templomokban dolgozó mesterek tartoztak, egy szervezetet alkottak az úri-polgári meg-

Vilonya 1728

rendelésre dolgozókkal, sőt talán maguk is végeztek ilyen munkát. *Miskolcon* azonban 1791-ben már formálisan szétvált a magyar asztalosok és német asztalosok céhe: az első a később már kizárólag parasztemberek számára festett bútort, „népművészetet” előállító „vásározó asztalosok”, „virágzó asztalosok” elődje, a másik a leendő polgári műbútor-asztalosok őse.

Ezzel ott is vagyunk a festett templommennyezeteknél. Kiállításuk a magyar népművészet múltját és rétegeit elemző tárlatsorozat elején nem valamely néprajzi ki-sajátító szándékkal történik, mintha a rendezők el akarnák vitatni őket a művészettörténettől, az iparművészet történetétől. Minél mélyebbre nyúlunk a népművészet múltjába, a fent mondtak éppen ezt kívánják érzékeltetni, etnográfus és művészettörténész feladatai egyre szorosabban összefonódnak. A templommennyezetekről viszont nem mondhat le az etnográfus sem, ha a paraszti művészi ízlés és művészi alkotótevékenység alakulását kívánja rekonstruálni.

Itt közben azonban még egy elfogultságot fel kell oldani, amit a népművészet múlt századi virágkorának kizárólagos figyelembevétele okozhat. A múlt századi példák nyomán azt hihetnénk, hogy a népművészet csupán a saját lakás, a parádés szoba, a házi felszerelés, a saját öltözet darabjainak díszes megformálását jelenti. Ha az ízlést a közösség alakítja is, maguk a „műtárgyak” individuális „gyűjteményekben” fordulnak elő, mint mondjuk a németalföldi gazdag polgároknál. A múlt században, kivált a század második felében valóban nem szívderítő, amit a faluk, mezővárosok, mint közösségek, mint mecénások hoztak létre. A múlt század végén tömegesen épült falusi községházak például szinte kivétel nélkül elbizonytalanodott „hivatalos” stílusukkal a községi önkormányzatok egyre vérszegényebbé, bürokratikusabbá válásáról tanúskodnak.

Ez azonban nem jogosít fel, hogy régebbi korokban is csak a parasztemberek saját házukban tartott egyéni használati tárgyai közt keressük művészi igényeik meg-

Szentsimon 1650

nyilvánulását. A múlt évszázadokba nézve úgy tűnik, a szűk és füstös parasztházak helyett művészi befektetéseik nagyobb részét teaurálták a paraszti települések közösségi életük épületeiben, mindenekelőtt templomaikban.

A festett templommennyezetek túlnyomó többségét falusi, mezővárosi közösségek készítették. *Szentsimon* (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) római katolikus templomának 1650-ben festett mennyezetén az egyik táblán *Lévay István* és *Komáromy István* asztalos neve van megörökítve, nevük mellett egy heraldikus kar faragó szekercét tart, egy másik pedig a mennyezetet borító sokféle virágból válogatott csokrot — mintegy kifejezve közösen végzett munkájuk mesterségbeli és művészi oldalát. A mennyezet egy másik tábláján három hasonló heraldikus kar három pálcát tart. A feliratból megtudjuk, hogy ezek *Bíró Albert*, *Mák Miklós* és *Baly János* „akkor beli bírák és polgárok” (esküdtek) személyét jelképezik — a mesteremberekkel átellenben mintegy a mecénás község áll (melynek világi és egyházi funkciói ekkor még nem különültek el), hivatalos választott vezetőivel képviselve, kezükből hivatásuk és tekintélyük jelvényével, a pálcával.

Megrendelő parasztemberek és templomot díszítő asztalosok viszonyáról kevés írásos emlék maradt fenn, de erről a mecénási kapcsolatról a táblák szűkszavú festett felirata is (melyeket Tombor Ilona összefoglaló könyve gyűjtött össze) sokat elárulnak. Némelyik csak egyszerűen bejelenti, mint a kiállított *mezőcsáti* táblák felirata: hogy „Nemes Csáth városa közönséges költségével” készült, vagy „Építette egyenlő Akaratbul ez Közönséges Ekklesia Pénzébül” a *tákosi* (Szabolcs-Szatmár megye) református egyház. Más föliratok pontosan megmondják, hogy a határukat még nagyrészt földközösségi rendben használó közösségek hogyan gazdálkodták ki a templom díszítésének költségeit. *Magyargyerőmonostoron*, *Kalotaszegen* a „*E. Ecclesia Templomához lévő nyíl földeknek jövedelmekből*” történt a festés, a közeli *Magyarvalkón* viszont „Beles Havasa költségével”, a Hunyad megyei *Kéménden* pedig a „bányászok által fizetni szokott... Erdőbéli bérből”. Mindez

Szentsimon 1650

nem jelenti, hogy maguk a hívek nem adakoztak volna. *Fehérgyarmaton* a református egyház „Tagjainak Istenes adakozásokból” gyűlt össze a festés költsége. A *csengeri* templom 1745-ben kifestett mennyezetére felírták, hogy „Vitéz Csontos Gábor pénzébül vétetett Deszka, melyet édes Fia is segített Csontos Gábor”, a hívők pedig a munkadíjat adták össze, ami más elszámolások tanúsága szerint a deszka árához hasonló összeget jelenthetett. A *magyarvistai* legénykarzat tábláit 1699-ben maguk „Az legeknyek csinál(ta)tak Istenhez Valo Jó indulattyokból”. Meglepően sok felirat tanúskodik egyes parasztemberek, jobbágyok, mezővárosi civisek mecénási buzgalmáról is, akik templomi székeket, templomajtókat, szószékeket és szószékkoronákat, sőt egész mennyezeteket adományoztak — személyesen, „maga költségén egyedül” mint a *Bánhorváton* tanítói széket állíttató *Jobbágy Mihály* felirata mondja. Még két „Szolga Legény” is csatlakozik a donátorokhoz, *Miklós János* és *Györgyi Horvát Gy.*, akik *Kalotadamoson* a „Grádits tábláját” festették 1753-ban.

A *fehérgyarmati*, *csengeri* parasztemberekétől vagy a *vistai*, *damosi* legényektől elvitatni templomuk festett díszeit — mintha ez a művészet nem volna az övék — éppen úgy méltánytalan volna, mint az egykori firenzei polgároktól elvitatni a firenzei dómot.

Hogy mennyire magukénak, saját ízlésük szerint valónak tudták annakidején a hívek ezeket az iratos mennyezeteket, kifejezik a tetszésnek és örömnök itt-ott a feliratokba is becsúszott megnyilatkozásai. „Ez Szép mennyezet...” kezdődik például a *nádasdaróci* templom felirata, a *nagybereg*i református templom 1743-ban festett mennyezetén pedig az áll: „az Úr Jézus Xtus tisztességére, a beregi Ecclesiának öröme régi romladozásaiából új mennyezzettel... megékesítette...”. A *vilmányiak* talán éppen a festett virágokban való e világi gyönyörködésre tekintettel festették fel mennyezetükre: „Az ember azt nezi a mi a szem előtt vagon, de az Isten azt nézi a mi a szívben vagon...”

A legrégebb bemutatott mennyezeten, az *ádamosi*, 1526-os évszám áll. Jelképes ez a dátum: azok a századok, amelyekben ezek a festett táblák készültek, a magyar nemzet történetének zivataros századai. A festett famennyezet sokszor a szűkös idők olcsó és egyszerű megoldása volt a költséges boltozással és falfestéssel szemben. A templomát díszítő közösség mögé nem egyszer közvetlenül odaképzeltük a szorongató veszélyt. *Bánffy-hunyadon* például 1705-ben készült a festett mennyezet, abban az évben, mikor nem messze Zsibónál csatát vesztek a kurucok s alig egy éve jelent meg Rákóczi kiáltványa a magyar nemzet újra felszakadó sebeiről. „Építette ez Mennyezetet B.-Hunyad Várossa Nagy Inségi között” — olvassuk a feliratot — „Nem erővel sem hatalommal hanem a Jehovának lelke által”. A hadak útjába eső községek templomuk díszítésével is mintegy azért fohászkodtak, hogy „Az úr Isten lakozzék a maga oltalmazó hatalmával... mind végiglen ezen templomban”. A *csengeri* mennyezet felirata pedig így ad hálát:

*„Aldott az Úr kinek lábai itt lépnek,
Szívet adott mennyből e nyomorult népnek..
hogy ez (házát) ... tehette ily szépnek.”*

Maguk a festett virágok közvetlenül nem érzékeltetik sem az aggódó szorongást, sem a vallásos élményt. Nem tartották ezeket a díszítményeket önmagukban szakrálisnak, kizárólag templomba valónak az egykorú parasztemberek sem, hiszen ugyanezeket a motívumokat ráakatták saját bútoraikra is, ha módjuk volt rá.

A festett mennyezetek e sajátságuk révén is beletartoznak a népművészetbe. Egy paraszti szötteken, hímzésen a díszítés jellege, a motívumok megválasztása nem mondja meg, hogy temetésre készült vagy lakodalomra. Sőt ugyanaz a díszes darab odakerülhet a menyasszonyi ágyra is, a ravatalra is. Maga a díszítettség, a díszítés gazdagsága teszi a tárgyakat ünnepélyessé és méltó keretté az emberi élet nagy eseményeihez.

Ádamos 1526

Amikor a falusi egyházak a számukra elérhető díszítés legszebbjével borították templomukat, ugyanígy jártak el. E tekintetben egyformán cselekedtek reformátusok, katolikusok, unitáriusok, evangélikusok — a különféle felekezetek templomi festéseit stílusjegyek alapján nem tudjuk szétválasztani. Bár hozzá kell tenni, hogy ezt a mélyen a középkorban gyökerező művészeti ágat az újkorban főként a református — és Erdélyben az unitárius — egyházak virágoztatták fel. A katolikus egyházak a meglevő festett mennyezeteket is sokszor elbontották, mihelyt boltozásra, figurális falfestésre nyílt módjuk. (A kiállításon bemutatott templomi berendezések mind református egyházakból valók, csak az *adámosi* mennyezet származik unitárius templomból, festeni azonban még katolikusok számára festették.)

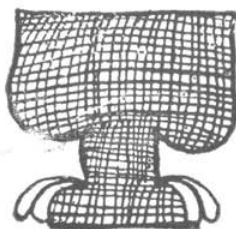
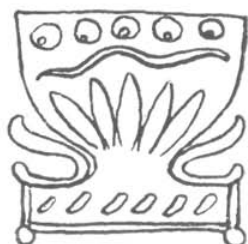
A *Nagypetriben* dolgozó asztalos saját festői munkáját 1769-ben „virágozásnak” nevezte. Ezt a szót országszerte használja a népnyelv, általában a díszítés, cifrázás kifejezésére. A növényi ornamentika iránti, másfajta díszítést szinte kirekesztő előszeretet a magyar népművészet egyik jellemzője. Ennek a népi virágornamentikának az előképeit szinte kivétel nélkül megtaláljuk a templomi festett asztalosmunkákon.

A templomi mennyezetek sokszor közvetlen forrásai lehetnek a paraszti díszítményeknek. Legvilágosabb az összefüggés a bútorművesség területén — bár a *Hódmezővásárhelyről* előkerült „templomcifrás” hímzés elnevezés azt sejtetheti, hogy más műfajokban is számolhatunk közvetlen kapcsolattal. *Finta Ilona* kiállított, 1768-ban készült kelengyeládáját — Csilléry Klára megállapítása szerint — ugyanaz az *ifjabb Umling János* festette, aki néhány évre rá a *kalotadamosi* templomot „virágozta” hasonló motívumokkal. A *révkomáromi* asztalosok a XVIII. században fél országban keresett híres templomfestők voltak (ők dolgoztak *Mezőcsáton*, *Szentesen*, *Tökön* is) — később azonban festett ládák gyártóivá váltak, mint testület vitték át és alakították át a templomi örökséget paraszti otthonokat díszítő népművészetté.

Enlaka 1668

Magyarókerke 1746

Tótkomlós 1872

Kalotaszeg 1817

A mennyezetek virágait maguk az egyházak is alkalmazták bútorokra, például készítették ládákat a templomi edények számára. Ilyen a *tolcsvai* egyház szép, festett ládája, a Református Egyház sárospataki gyűjteményében. További összekötő kapcsot jelentettek az erődtemplomokban, a festett mennyezetektől néha csak pár lépésre elhelyezett „templomi ládák”, immár egyes parasztszaladók tulajdonában. A XVIII. század végén például a *székelyderzsi* templomerődről olvassuk, hogy ott „a dersi kommunisban lakó emberek magok szabott rendek szerint tartják gabonás szuszékjokat, az ezeken felyül lévő gerendákon pedig ládájokat”. 1887-ben *Huszká József* még többet lerajzolt belőlük, ezek nagyvonalú ornamentikájukkal, a fülkébe illesztett csokrokkal, virágtövekkel közeli rokonai a templomi munkáknak.

Templomi mennyezet-táblák a dolgok természetes rendje szerint templomokban — vagy múzeumokban — vannak beépítve, templomhajók és nagy termek mennyezetére kell a nézőnek feltekintenie hozzájuk. Az a tény, hogy tucatnyi templomból mennyezet-táblákat tudunk e kiállításon felsorakoztatni, s abba a látószögbe beállítani, ahogy a táblaképek szoktak függeni múzeumok falán — félig-meddig szintén „természetellenes” körülményeknek köszönhető, annak, hogy a Néprajzi Múzeumnak nincs megfelelő épülete, ahol anyagát kiállíthatná és helyhiánnyal küzdő más gyűjtemények is tartanak raktárukban templomi mennyezeteket.

A kiállításon bemutatott mennyezetek, templomi berendezések a lehetőségek adottságaihoz igazodva is nagy korszakot fognak át, és több jelentős műhelyt, iskolát, mestert képviselnek. Összesen tizenöt templom berendezéséből állíthattunk ki részleteket, ezek közül kettő dunántúli, három alföldi, öt a Felföldről és az Alföld északi pereméről származik, öt további Erdélyből.

Időben első az *ádamosi* mennyezet. A középkor és az újkor határán áll, gótikus és renaissance elemeket egyesít, vegyít és virágos tábláin jellegzetesen népi hangot is megszólaltat. Erdélyben, „a mennyezetfestés igazi hazájában”

(Balogh Jolán) maradva, a XVII. század nagy korszaka a *magyarfülpösi* rongált táblákkal van képviselve. A *Rákóczi György és Lórántffy Zsuzsánna* nevére hivatkozó festett mennyezet az egykorú mesterségbeli tudásnak a fejedelmi udvarhoz közelálló színét képviseli. A következő *láncszem*, a *kispetri* szószerk, egy késői munka a Kalotaszegen sokat foglalkoztatott *Gyalui Asztalos János* XVII—XVIII. század fordulóján tevékenykedő műhelyéből. A XVIII. század közepén azután *Kalotaszegen* és a közeli *Mezőségen* a százszéki származású *Umling* család munkái terjedtek el (akik azonban úgy is szignálták műveiket, mint „Asztalos Lőrincz”, „Kolosvári Asztalos János”). Stílusuk annyira közkedvelt volt, hogy a községek szinte kézzől-kézre adták őket. *Idős Umling Lőrinc* korábbi súlyosabb, szigorúbb stílusát a *magyarókerkei* és *kispetri* ragyogóan színes táblák mutatják be, *ifjú Umling János* barokkba hajló munkáit a már idézett kelengyeláda.

Kalotaszeg mellett a XVIII. századi Erdély másik nagy emlékcsoportja a *székelyföldi*. Ezt a csoportot a kiállításon csak egy töredék, de egy mesteri biztonsággal formált, nagyvonalú töredék idézi.

A Királyhágón inneni emléanyagban, nyugatra fordulva, a *révkomáromi* asztalosok messzeföldre szóló jó hírét, távolról kapott megbízatásait igazolja, hogy stílusukat *Mezőcsátról* (Borsod m.) származó táblákkal tudjuk bemutatni. Az 1746-os mezőcsáti karzat és mennyezet talán művészileg legkiválóbb fennmaradt munkájuk. Nevezetes azáltal is, hogy a múlt század végén a nemzeti ornamentika után indított nyomozás korán híressé tette, mint a „magyaros ízlés” tiszta példáját.

Stílusban közel állnak a mezőcsáti táblákhoz a *Mezőkeresztesről* származók, a művészettörténeti elemzés azonban már a *miskolc-gömöri emlékcsoport*hoz sorolja őket. Ugyanebbe a csoportba tartoznak a *megyaszói* mennyezet színes virágai s a *miskolc-avasi* református egyház padjai, melyeknek birtoklásáért a városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint sokat vetélkedtek az egykori miskolci polgárok. A megyaszói táblákon az emberarcú nap és az egyszarvú,

Mezőkeresztes 1728

a mezőkeresztesi táblákon a paradicsomi almafa alatt álló Ádám és Éva szolgál példával a mennyezetek figurális, szimbolikus ábrázolásaira.

Ugyanennek a kornak a dunántúli munkáiból a *vilonyai* táblák képviselik az egyik kisebb hatósugarú helyi műhelyt. Talán ugyanide kapcsolhatók az elpusztult *mezőlaki* mennyezet ez alkalommal először kiállított, fakult tőredékei is.

Az Alföld délkeleti részét a *hódmezővásárhelyi* „papok széke” képviseli. Nagy stílusbeli és mesterségbeli biztonsággal festett virágtövei, gyulai festő-asztalosok munkái, egy később ugyanezen a tájon kivirágzó erőteljes paraszti bútorfestő stílus elődei lettek — épp úgy, mint a komáromi asztalosok tulipántos ládákra átültetett templomi díszítményei. A kiállított stallum sorsa sajátos módon befejeződik a hódmezővásárhelyi festészet történetébe is: hosszú ideig Tornyai János műtermében állt.

Az Alföld északkeleti szögletében, *Szatmárban, Beregben, Ugocsában* még viszonylag nagyszámú templommennyezet ma is eredeti helyén, falusi református templomokban van szolgálatban. Ezt az emlékcsoportot kiállításunk eredeti templomi helyükről csak időlegesen kiemelt táblákkal, az éppen restaurált *csengeri* és *csengersimai* templommennyezet részleteivel mutatja be. A két kiállított mennyezet egymással is rokon, s a *csengeri* felirat, mely szerint mestere *felsőbányai* volt, azt sejteti, hogy talán a jelentős *nagybányai asztalos központhoz* kapcsolhatók. Ez megmagyarázná, hogy a táblákon fölbukkanó szimbolikus égitestek, sárkányok, figurák miért emlékeztetnek a *szilágyi* mennyezetekre.

*

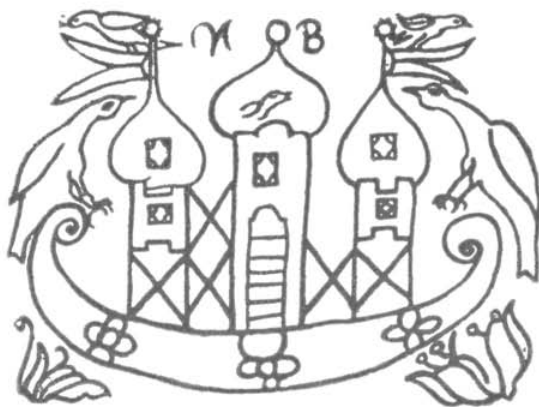
A Néprajzi Múzeum és a Fejér megyei múzeumok közönetet mondanak azoknak az intézményeknek, amelyek erre a kiállításra műtárgyakat kölcsönöztek: az Iparművészeti Múzeumnak, a miskolci Herman Ottó Múzeumnak, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumnak, a debreceni Déri Múzeumnak, a veszprémi Bakony Múzeumnak,

a Tiszáninnyi Református Egyházkerület sárospataki Tudományos Gyűjteményeinek, a miskolc-avasi, csengeri, csengersimai és polgárdi Református Egyháznak, valamint az Országos Műemléki Felügyelőségnek.

Kegyelettel emlékezünk meg Bacsa János restaurátor munkájáról, aki az egykori templomfestő mesterekhez hasonló gondos és alázatos munkával hozta rendbe a Néprajzi Múzeum templommennyezet gyűjteményét, mentette meg az ádamosi táblákat.

Hofer Tamás

Noé bárkája — Die Arche Noahs
Csengersima 1761

JEGYZÉK

a kiállításon bemutatott templomi mennyezetekről és egyéb templomi berendezésekről.

A feliratok között szövegei a Tombor Ilona országos katalógusában megadott olvasatot adják (Tombor Ilona, 1968), néhány újabban ismertté vált szöveg beiktatásával.

A kiállítás a jegyzékbe vett templomi berendezéseken kívül bemutat még paraszti bútorokat, hímzéseket, cserépedényeket is a veszprémi Bakony Múzeum, a debreceni Déri Múzeum, a Néprajzi Múzeum és a székesfehérvári István Király Múzeum gyűjteményéből, továbbá történeti hímzéseket az Iparművészeti Múzeum és a Néprajzi Múzeum anyagából és egy bőrrel bevont kolozsvári ládát a Pákey család tulajdonából.

Ádám 1526

1526. *Ádám* (egykori Kisküküllő vm., Adamus — RNK) az unitárius templom mennyezetének részletei 1526-os évszámmal, az építtető kápolnai Bornemissza család (?) címerével. Renoválást és újra-felszerelést megörökítő felirat: „Anno Domini 1694. Erigebatur per Michaellem Medgyesi tempore curatoris Francisci Szabo.” 1909-ben lebontották és a Nemzeti Múzeum, majd a Néprajzi Múzeum birtokába került.

1642. *Magyarfülpös* (egykori Maros-Torda vm., Filpisul Mare, RNK) a református templom mennyezetének töredékei. A mennyezetet 1642-ben János asztalos, illetve Asztalos János festette — aki Kelemen Lajos feltételezése szerint marosvásárhelyi céhtag lehetett — a templomot renováltató Gáspár Miklós úr megbízásából, I. Rákóczi György fejedelem és Lórántffy Zsuzsanna fejedelemasszony segítségével. Felirat:

„MINISTER ECCLESIE VALENTINUS In Namine SACRO SANCTAE INDIVIDUAE TRINITATIS ANNIS A PARATU VIRGINIS M:SEX:42 IN MENSE NOVEMB. EX PRISTINA DESOLATIONE CUM OMNIS EXUMURIS DEI BONITE RESTAURATUM PER GENE: DOMU. NIKOL: GASPAR TEMPLUM...” — „AUXILIO PRIMOGENITI SUBSIDIO EXTENSIONE Illustris(s) morum domini domini GEORGII RAKOCZI DEI GRATIA PRINCIPIS TRANSILVANIAE...ET DOMINAE DOMINAE SUSANNAE LORANTFFI PRINCIPISSAE CUM IIDEM duobus Filiis GEORGIO ET JUNIORE SIGISMUNDO RAKOCZI FOELICITER REGNANT. OMNIS QUI INVOCAVERIT NOMEN DOMINI SALVUS ERIT. JOEL CAP. 2. JOHANNES MENSARIVS 1642.” A templom fedelét és mennyezetét 1913-ban vihar szakította le, a bemutatott töredékek ekkor kerültek az Iparművészeti Múzeumba.

1715. *Kispetri* (egykori Kolozs vm., Petrindul Mic, RNK) a református templom szószéke. Gyalui Asztalos János munkája 1715-ből. Felirat: „[AZ UR HIV NE FEIJ ... hanem örülj és vigadj mert az Ur nagy ... a te segitsegedre...” A szószékfeljárón: „Gyaluban lako asztalos Janos hiteles munkája.” A község XV. századi templomát 1903-ban lebontották, a szószéket a Malonyay Dezső féle népművészeti kiadvány munkatársai találták meg egy csűrben, így került az Iparművészeti Főiskolára, majd a Néprajzi Múzeumba.
1728. *Mezőkeresztes* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) a református templom karzatának festett táblái, helyi hagyomány szerint egy Nagyváti nevű asztalos munkái. Felirat: „Isten lélek és akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják. Ao Dni 1728.” A karzat lebontása után a táblák másodlagos elhelyezésben a karzatfeljáróba építve maradtak meg. Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak.
1728. *Vilonya* (Veszprém m.) a református templom mennyezetének részletei. Festette a község megbízásából Bicskei Földes Mihály és egy Ballog nevű asztalos. Felirat: „Ezen Isten dicsőségére ex ruinis restauratott Istenek hazat építete 3 izben ab Anno 1720 és 23 el kezdvén 1728-ban végződven akkori hűséges Tanito Tisz. Baranyai János Törvény Birák Horvát István Szabó Pál Csere István. Falut szolgáló Biráji. Barát Ferencz. Kesken János Kováts Gergely Tanácsbéli főb Esküttök Puskás Mihály és Gergely Szabó

Vilonya 1728

Benedek Pap Mihály és Kis Mihály ... Asztalos munka quod Plurimis festéssel egyben elaboraltatott Bicskei Földes Mihály által per me etiam Ballog." — „Méltóságos Grófok kegyes Patronusink Zitsi Imre János örökös Uraink voltak Vallásunkban irgalmas dajkáink...” A mennyezet 1902-ben került a Nemzeti Múzeumba, majd a Néprajzi Múzeumba.

XVIII. század első fele, *Mezőlak* (Veszprém m.), a református templom mennyezetének töredékei. Föltehetően a Vilonyán (és Sóllyon) dolgozó műhely munkája. Az 1911-ben elpusztult mennyezet darabjait Györffy István mentette meg és hozta a Néprajzi Múzeumba.

XVIII. század első fele, *Miskolc* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) festett padok az avasi református templomból. A három ülés, festett táblával díszített padok egyes családok tulajdonában voltak, az átruházásukra-öröklésükre vonatkozó megállapodásokat a városi tanács jegyzőkönyvei rögzítették. A birtokosok festették, illetve újíttatták a padok virágos díszzeit. 1926-ban egyes padokon még 1710, 1729, 1751-es évszám volt látható. — Miskolc-Avasi Református egyház.

1735. *Meggyaszó* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) részletek a református templom festett mennyezetéből, Miskolcon lakó Asztalos Imre és Asztalos István munkája. Felirata: „ANNO DOI 1735 Die 12. Febraiu ISTEN Segedelme ÁLTal Mun[kál]ták ezen mu[n]ká[t] MISKOLTZI mester Emberek ASZTALOS Imre Asztalos István.” — Miskolc, Herman Ottó Múzeum.

1745. *Csenger* (Szabolcs-Szatmár m.) a református templom festett mennyezetének részletei. Az egyház s egyes tagjainak adakozásából Felsőbányai Asztalos István festette. Feliratai: „Ez Me[n]nyezet] F[első] Bányai Asztalos István által kész[ítettett] 1745.” — „Vitéz Csontos Gábor pénzébül vétetett Deszka, mellyet édes Fia is segített Csontos Gábor s többel együtt építettett ez Helly, Áldott az Úr, hogy elvégeztetett.” — „Áldott az Úr, kinek lábai itt lépnek, Szívet adott mennyből e nyomorult népnek HADADI GÁBORRAL hogy ez [házáról, melynek] Curatorságában tehette ily szépnék Anno 1745. D. Maj. 4.” — A mennyezet ma is eredeti helyén áll, jelenleg restaurálását végzi az Országos Műemléki Felügyelőség, így tudjuk néhány részletét bemutatni.

1732. *Hódmezővásárhely* (Csongrád m.) „papok széke”. két festett tábla a karzatról, a szószékkorona hangvetője és pelikán figura a korona tetejéről, a református ótemplomból. Az 1720—21-ben épült templomba az egyház 1732-ben Asztalos Dániel, Asztalos Péter és Adoni Ferenc gyulai asztalosokkal készíttetett két karzatot, székeket és koronát a prédikáló szék fölé 700 r. Forint, 6 zsák liszt, 300 font hús, 6 akó bor munkadíjért. Ugyanebben az évben Oláh Péter és felesége Kérdő Erzsébet minden jószágát, házat-szőlőjét „a Templom székének megépíttetésekre” hagyta.

A karzat egykori felirata: „Kron. I. könyv 22 r. 19 v. A felséges mennyei Úr Istennek buzgó szeretete indításából az ő szent templomában építtettek ezen látható formában levő korona, két kórusok és alsó székek a vásárhelyi reformata sz. eklésia költségével. stb. 1732 Kisasszony és Szent Mihály havának napjában.” (Kiss Lajos: Vásárhelyi művészet, Budapest 1957, 17. old.)

A szószékkorona felirata: „Embereknek fia őr állóul adtalak én tégedet az Izrael házának: hald meg azért az én számból az én beszédemet, és intsd meg őket az én nevemben. Ezech. III. V. 17. 18. 19. Ha én mondanom az hitetlennek: Halállal halsz meg este ötlet meg nem inted és nem szollasz neki intvén ötlet hogy az hitetlen az Istentelen úrától el távozzék, hogy éljen.” „Esa. LVIII. V. 1. Kiállts tellyes torokkal meg ne szűnnél mint a trombita emeld fel a te szódat és mond meg az én népemnek az ő bűnöket és a Jákob házának az ő hamisságok(a)t.”

A régi fa karzatok helyébe az egyház 1892-ben vas karzatot tétetett. A festett táblákból néhány az Iparművészeti Múzeumba került 1899-ben. A padlásra került, korábban már szürkére átfestett szószékkoronát, a papok székét és a keresztelő kutat Tornyai János kérte el műterme számára. A szószékkoronát ő maga, a papok székét nagyobbreszt barátja, Kiss Lajos szabadította ki bicskával az átfestés alól (1904—1905). A papok széke és a szószékkorona a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumé, a karzattáblák az Iparművészeti Múzeum tulajdonában vannak.

1745. *Kispetri* (egykori Kolozs m. — Petrindul Mic, RNK) festett táblák a templom karzatáról és mennyezetéről, a szószékkorona hangvetője és pártázatának részletei, Umling Lőrinc munkái. Felirat a mennyezeten: „E M[e]NYEZET ÉPÍTTETETT E KISPETRI EKKLE-

Hódmezővásárhely 1732

SIANAK KÖLTSÉGEKKEL TSENGERI JANOS MEL-
TATLAN PRED[ikátor] ... GYÖP... IST[ván]
CUR[átor] ES KARI TAM[ás] EGYH[ázfi ?] IDE-
JEKB[en] KOL[ozsvárt] LAKÓ SZÁSZ ASZ[talos]
LÓR[inc] ÁTAL." Felirat a karzaton: „ÉNEKLÉSEK
ÉS ISTENI DITSERETEK ÁLTAL ... E KAR Reno-
valtatott TM DOSA GYÖRGY PREDIKATOR idejé-
ben. Anno 1745 ASZTALOS LÓRINTZ által." —
Ezeket a táblákat is Malonyay Dezső és munkatársai
mentették meg. — Néprajzi Múzeum.

1746. *Mezőcsát* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) a református templom egyik karzata, részletek a festett mennyezetből. Révkomáromi Czina István és Kontz János asztalosmester és Tüdös János, Szabó István mesterlegény munkája a város megrendelése alapján. Elpusztult felirata így szólt: „Ez Isten Háza Urunk Születése után MDCCXLV. Esztendőben. az Úr Nevében Nemes Csáth városa közönséges költségével kezdet épülni T. Sárkány Sámuel predikátor, Kérészi Zsigmond oskolamester, Fő Biró N. N. Szabó Péter, Curator N. N. Szabó István, Fő Tanács N. és N. Matyus János, N. és N. Veres Bálint, N. N. Gyurkó Márton, N. és N. Csórka György, N. és N. Soltész Nagy István, Dávid János, Hombordi János, N. N. Erős János, N. N. Márk István, N. N. Kriszton János, N. N. Kontz István, Kürti István, Taar János, N. N. Szabó János, Szücs István, N. N. Froma Miklós, N. N. Németh Mihály, Szanyi János, Notarius Szabó György idejekben. Kőműves Átmunka elvégeztetvén, felszeneltetett Sz. András havának 21. napján T. T. Csáp Márton Superintendens Uram által hathatósan prédikálván L. Mós. XXVIII. X. 17. Az asztalosmunka pedig elvégeztetett MDCCXLVI. Esztendőben T. T. Bornemisza K. János osk. Mest. K. S. idejében Fő Bió K. K. Márk István, Curator N. N. Gyurkó Márton és a feljebb való első Tanács. Egyházfi Cseppegi András idejekben. Hála legyen az Istennek. Zach. IV. X. 7. Ez a templombeli munka készült Rév Comaromi becsületes Aszt. Mest. emberek Czina István és Kontz János által. Mest. legény Tüdös János, Szabó István által.” — Iparművészeti Múzeum.

Mezőcsát 1746

1746. *Magyarókerke* (egykori Kolozs vm. — Muerau, RNK) a régi református templom festett mennyezetének részletei, Umling Lőrinc munkája. A mennyezet a leégett templom renoválása során készült 1746-ban.

Felirata: „1728 RENO 1746 SZILÁGYI MIHÁLY ZÁMBO BORBÁLA.” — A templomot 1897-ben lebontották, újat építettek helyette. A táblák 1904-ben a Nemzeti Múzeum, majd a Néprajzi Múzeum birtokába kerültek.

1761. *Csengersima* (Szabolcs-Szatmár m.) a református templom mennyezetének részletei. Felirata: „...AZ ÉG ÉS AZ EGEKNEK EGEI / NEM FOGHATNÁK TEGEDET; MEN / NYIVEL INKÁBB EZ HÁZ MELLYET / MI ÉPÍTETTÜNK; DE TE TEKINTS / A TE SZOLGÁIDNAK IMÁDSÁ[go]K / ÉS KÖNYÖRGÉSEKRE OH URAM / HALGATVÁN E KIÁLTÁST ÉS / [i]MÁDSÁGOT MELLYEL A TE SZOL / [gáid] IMÁDKOZNAK TE ELŐTTED / 1761 Julius.” — „Sólt LXXXV. Vers. 25. II. / Melly igen Szerelme-tesek a te / hajlékaid óh Seregeknek U / ra. Boldogok Akik lakoznak... 1761.” — A csengersimai református egyházé, pillanatnyilag az Országos Műemléki Felügyelőség restaurálja.

- 1760-as évek (?) *erdélyi magyar festett mennyezet töredéke.* A székelyföldi emlékcsoporthoz tartozhat, itt ki nem állított pár-darabján 176. évszám vehető ki, bár nagyvonalú díszítése korábbi emlékek közé is beillene. — Iparművészeti Múzeum.

- XVIII. század, *Tolcsva* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) a református egyház templomi edények tartására használt régi ládája. — Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak.

1813. *Kalotadamos* (egykori Kolozs vm., Damos, RNK) áttörtön faragott és festett karzatdíszítés a református templomból, valószínűleg az 1813-ban épített keleti orgonakarzatról. Ennek felirata: „Tiszteletes Szakáts-Pál Prédikátorságában ...építtetett ez a Kar az Orgonával együtt a Damosi Ref. Sz. Eklésia Költségével 1813dik Esztendőben.” Néprajzi Múzeum.

Die ungarische Volkskunst erlebte ihre höchste Blüte im 19. Jahrhundert. Damals brachte sie die grosse Vielfalt an kraftvollen Stilrichtungen örtlich abweichender Prägung hervor; in dieser Zeit wuchs gewaltig die Menge der bunt gewebten Tischtücher und gestickten Kissenüberzüge an, stapelten sich Zierlaken und -tücher zu Hunderten in den Bauernhäusern der Gegenden Sárköz und Kalotaszeg, und in vierhundert Werkstätten der Stadt Hódmezővásárhely wurden die bunten, glasierten Tongefässe erzeugt. Die überwiegende Mehrzahl der Volkskunstprodukte in den Museen und Privatsammlungen stammt aus dieser Zeit.

Sucht man nach den Spuren der ungarischen Volkskunst früherer Jahrhunderte, wird die Forschung nicht nur dadurch erschwert, dass die meisten Erzeugnisse in der verstrichenen Zeit zugrunde gegangen sind, und auch nicht nur dadurch, dass die mit besonderer Sorgfalt geformten Prachtstücke sowieso schon in recht geringer Zahl hergestellt worden sind. Eine besondere Erschwernis verursacht die so nahe hinter uns liegende Hauptblütezeit, deren allzu glänzendes und kraftvolles Bild den weiter zurückschauenden Blick trübt. Man könnte dazu neigen, dieses Bild zum allgemeinen Massstab zu machen und auch in fernerer Vergangenheit einen ähnlichen schöpferischen Willen des Bauernvolks voraussetzen, eine Volkskunst, die sich wie im 19. Jh. von der nicht-bäuerlichen Kunst klar unterscheidet und ihren Platz in der komplexen Kultur der Gesamtgesellschaft einnimmt.

Die neuere Forschung kam indessen zu der Erkenntnis, dass eben die grosse Blüte der „Bauernstile“ im vorigen

Jahrhundert die Folge eines besonderen, vorübergehenden historischen Übergangszustandes gewesen sei und sich auf die Lebenszeit von kaum einigen Generationen erstreckte. Die Anfänge dieser Schaffensperiode der Volkskunst zeigten sich in einigen Gegenden bereits in der sogenannten Reformzeit (zweites Viertel des 19. Jahrhundert), ausnahmsweise auch schon früher. Anderswo trat der Aufschwung erst nach der Aufhebung der Leibeigenschaft, in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, in isolierten Gegenden nur gegen Ende des Jahrhunderts, auf. Nun kamen die prächtigen Volkstrachten auf, und die Bauernstuben füllten sich mit einer erstaunlichen Anzahl von — dem täglichen Gebrauch entzogenen — festlichen Gegenständen. In dieser kurz bemessenen Zeitspanne wurde der Rahmen der bäuerlichen Lebensform noch nicht gesprengt und das Verhalten der Menschen richtete sich unverändert nach einer bäuerlichen Wertordnung. Zugleich aber flossen in die bäuerlichen Wirtschaften der Dörfer, die ihrerseits eine gesteigerte Warenproduktion entfalteten, die Erzeugnisse ferner Werkstätten und Fabriken in wachsenden Mengen, und auch abgesehen von den regeren wirtschaftlichen Beziehungen wurden die Dörfer durch gesteigerten Verkehr, Arbeitsverpflichtungen, Unterricht und politische Tätigkeit mehr in das Leben der Nation einbezogen. Es war die Zeit, als Bewegungen zur Schaffung einer nationalen Kultur bzw. zu ihrer Erneuerung ins Leben gerufen wurden, und als Massstab und reine Quelle der Erneuerung wurden die Sprache, die Dichtung und der Kunstsinn der bäuerlichen Bevölkerung hingestellt. Das Selbstbewusstsein der bäuerlichen Gesellschaft dieser Epoche fand seinen Ausdruck in den „Bauernstilen“ der Volkskunst.

Unabhängig von den Schöpfungen der neueren Bauernstile findet man indes im gesamten ungarischen Sprachbereich von der *Rábaköz* bis zum *Szeklerland*, von *Gömör* im Norden bis zur *Bácska* im Süden Spuren einer früheren Volkskunst alten Stils. Bezeichnend für diesen „alten Stil“ ist eine viel grössere Einheitlichkeit im Vergleich zu der wachsenden Vielfalt der sich nach Landschaften differen-

zierenden Bauernstile und eine grössere Nähe zum zeitgenössischen historischen Stil oder zu den früheren historischen Stilarten. Die Stickereien z. B. sind den sogenannten Adelsstickereien, die für die Altartische und andere Zwecke in den Herrenhäusern und Adelspalästen kultiviert wurden, noch viel näher. Den alten Stil vertreten auch noch die frühesten Matyó-Stickereien aus der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts mit ihren locker und enthalten wiederholten blau und rot gestickten Blumensträussen. Diese wurden später durch eine befreite künstlerische Experimentierlust in eine recht individuelle Richtung gelenkt und von einer ungezügelten, bunten Ornamentik überschwemmt. Ein noch klareres Beispiel bieten uns die Trachten. In früheren Jahrhunderten sorgten die Behörden wiederholt durch Verbote dafür, dass die Kleidung der Bauernfrauen sich nicht der Kleidung der Bürgerinnen, geschweige der der adligen Damen angleiche; die Verwendung gewisser Stoffe und Verzierungen wurde untersagt. Noch zu Anfang des vorigen Jahrhunderts wurde tadelnd über die Bauernfrauen Westungarns vermerkt, dass man sie kaum noch von den Damen des Adels unterscheiden könne; die Bäuerinnen hatten nämlich damals begonnen, bunte, aus Fabrikstoffen geschneiderte Kleider zu tragen. Wer indessen Ende des vorigen Jahrhunderts eine Frau in der Matyótracht oder in der Tracht des Sárköz oder Kalotaszeg sah, dem fiel es ganz gewiss nicht ein, sie mit einer Bürgerin oder einer Dame aus der Stadt — ja auch nicht einmal mit Bäuerinnen einer anderen Gegend — zu verwechseln, und je mehr sie ihre Kleidung mit Goldspitze, Quasten und Bändern ausschmückte, je teureren Seidenbrokat sie verwendete, um so augenfälliger wurde nur der Unterschied.

Dieser Unterschied im Verhalten trennt die neueren Bauernstile von der alten Volkskunst; auch die älteren bäuerlichen Gegenstände lassen sich von den Gebrauchsstücken der Städter gut unterscheiden, obgleich in den künstlerischen Bestrebungen eine Ähnlichkeit besteht oder zumindest angestrebt wird, eine Gleichheit, die den späte-

ren Matyó-Stickereien, den Hódmezővásárhelyer Töpferwaren oder den Egerer bemalten Möbeln bereits völlig fernlag.

Wir kennen den Prozess noch wenig, der die Trennung der früheren homogenen Kultur bewirkte und die bäuerliche von der adlig-bürgerlichen loslöste. Liest man in der „METAMORPHOSIS“ Péter Apors (1676—1752), gewinnt man den Eindruck, dass der Autor die Sieberbürger adlige Jugend gerade wegen ihrer Abweichung von der altväterlichen, sich von der bäuerlichen noch kaum unterscheidenden Lebensform rügt, die jungen Herrchen, die Tee, Kaffee und Schokolade nippen, Sauerkraut und Brantwein aber verschmähen; die neue Mode nachäffen, und irgendwo zu Gast nicht geneigt sind, auf hingestreutem Stroh zu schlafen. Ein klarer Beweis für die Spaltung in der Kultur ist die in den Zünften vollzogene Trennung der (nach der damaligen Terminologie) „ungarischen“ von den „deutschen“ Zünften; die ersteren hielten an der alten Tradition fest, die letzteren dagegen kamen den neueren bürgerlichen Ansprüchen nach. Anfangs war diese Trennung noch nicht eindeutig, denn die „ungarischen“ Schneider machten Anzüge in ungarischen Stil für Adlige wie auch für Bauern; nur die „deutschen“ Schneider machten ihre bürgerlichen Anzüge und Pantalons ausschliesslich für die Städter. Die Schreiner aus *Miskolc* zum Beispiel, die die hier ausgestellten Tafeln von *Megyaszó* malten, oder die aus *Kolozsvár* (Klausenburg, Cluj, RPR), die die Einrichtung der Kalotaszeger Kirchen machten, gehörten derselben Zunft an, oder sie waren es selbst, die auch für bürgerliche Auftraggeber arbeiteten.

In *Miskolc* dagegen trat 1791 bereits eine förmliche Trennung zwischen der Zunft der „ungarischen“ und der „deutschen“ Tischler ein. Die ungarische Zunft schreinerte und malte später Möbel nur noch für Bauern und wurde zum Vorfahr der Volkskunstattischler, die von Markt zu Markt fahrend, ihre „blumigen“ Möbel verkauften, während aus der deutschen Zunft die bürgerlichen Möbeltischler hervorgingen.

Somit wären wir bei unseren bemalten Kirchendecken angelangt. Sie sollen als erste einer Folge von Ausstellungen, die die Vergangenheit und die Schichten der ungarischen Volkskunst darlegen soll, nicht etwa den alleinigen Anspruch der Volkskundlern auf sie bekunden; wir wollen sie weder der Kunstgeschichte, noch dem Kunstgewerbe strittig machen. Je tiefer sich Ethnographen und Kunsthistoriker in die Vergangenheit versenken, umso näher kommen sie einander, was ja auch schon aus dem oben Gesagten hervorgeht. Der Ethnograph kann allerdings auf die Kirchendecken nicht verzichten, wenn er den Entwicklungsweg des bäuerlichen Kunstsinns und Kunstschaffens rekonstruieren will.

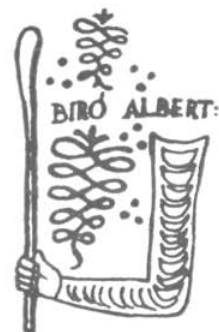
Hier muss jedoch noch einer Einseitigkeit vorgebeugt werden, die sich einstellen könnte, wenn man das Augenmerk ausschliesslich auf die Blütezeit der Volkskunst im vorigen Jahrhundert richtet. Am Beispiel des vorigen Jahrhunderts orientiert, könnte man glauben, Volkskunst bedeutete allein die prächtige Gestaltung der eigenen Wohnung, der „guten Stube“, des Hausrats und der Kleidung. Die Geschmacksrichtung wird zwar von der Gemeinschaft gelenkt, die Kunstgegenstände jedoch kommen in individuellen „Sammlungen“ vor. Was die Dörfer und Bauernstädte als Gemeinschaften und Mäzene im vorigen Jahrhundert, besonders in der zweiten Hälfte, hervorbrachten, ist nicht eben erfreulich. Ende des vorigen Jahrhunderts wurden dörfliche Rathäuser zu Tausenden im „amtlichen Stil“ gebaut, und sie zeugen fast ausnahmslos von einer zunehmenden Verbürokratisierung der dörflichen Autonomien und einem blutarm und unsicher gewordenen Stilgefühl.

Dies berechtigt uns indessen nicht, auch in den früheren Zeiten die Äusserungen des künstlerischen Anspruchs der Bauern nur in ihren Häusern und bei den zum eigenen Gebrauch bestimmten Gegenständen zu suchen. Es hat vielmehr den Anschein, dass in den früheren Jahrhunderten die Bauern ihre künstlerischen Ansprüche lieber nicht in ihren engen, verbrauchten Katen verwirklichten, sondern dafür geeignete Plätze in den öffentlichen Gebäuden ihrer Gemeinschaft, vor allem in ihren Kirchen suchten.

Mezőlak

Die bemalten Kirchendecken wurden überwiegend von den Gemeinschaften der Dörfer oder Bauernstädte geschaffen. Auf einer Tafel der Decke der römisch-katholischen Kirche in *Szentsimon* (Bezirk Borsod-Abaúj-Zemplén) stehen die Namen der Tischlermeister *István Lévy* und *István Komáromy*. Doch neben den Namen sind auch zwei heraldische Arme zu sehen, der eine hält eine Zimmermannsaxt in der Hand, der andere einen Blumenstrauß, aus den selben Blumen wie die auf den Deckentafeln: ein hübsches Symbol der handwerklichen und künstlerischen Zusammenarbeit. Auf einer anderen Füllung der Decke findet man drei ähnliche heraldische Arme, die Stöcke in den Händen halten. Die Inschrift verrät, dass es Symbole für die damaligen Schulzen und Geschworenen *Albert Bíró*, *Miklós Mák* und *János Baly* sind. Auf der einen Seite stehen also die Handwerker, auf der anderen steht die Gemeinde als Mäzen — weltliche und kirchliche Funktionen waren damals noch nicht getrennt —, vertreten durch ihre gewählten Amtspersonen, mit dem Zeichen ihrer Macht, dem Stock in den Händen.

Schriftliche Dokumente über das Verhältnis der bäuerlichen Auftraggeber und der ausführenden Tischler sind nur spärlich erhalten geblieben. Immerhin geben darüber die knappen Inschriften der Tafeln einige Auskunft. (Einen Katalog der Inschriften verdanken wir dem zusammenfassenden Buch Ilona R. Tombors.) Manchmal steht einfach da — wie auf den ausgestellten Tafeln der *Mezőcsáter Kirche* —: „Errichtet auf gemeinsame Kosten der edlen Stadt Csát.“ Oder: „Erbaut aus gemeinsamen Willen und von gemeinsamen Geld der Gemeinde“, wie auf der Tafel der reformierten Kirche *Tákos* (Bez. Szabolcs-Szatmár). Andere Inschriften dagegen geben Aufschluss darüber, wie die Gemeinden, die damals ihr Land noch überwiegend gemeinschaftlich bewirtschafteten, die Spesen für die Ausschmückung der Kirche herausschlugen. Auf einer Tafel aus der Kirche von *Magyargyerőmonostor* (Manastural Unguresc, Kalotaszeg, RPR) steht: „Vom Ertrag der der reformierten Kirche zustehenden Felder.“ Eine andere In-

Szentsimon 1650

schrift aus *Magyarvalkó* (Valcaul Unguresc, RPR) sagt: „Von den Einkünften der Alpweide Beles.“ Auf einer Tafel aus *Kéménd* (Chimindia, RPR) heisst es: „Von der Pacht, die die Bergleute für die Waldbenutzung bezahlen.“

Aus all dem geht keineswegs hervor, dass die Mitglieder der Kirchengemeinde nichts zum Werk beigetragen hätten. Ausdrücklich steht es auf einer Tafel der reformierten Kirche in *Fehérgyarmat* (Bez. Szabolcs-Szatmár): „Aus den frommen Gaben unserer Mitglieder.“ Präziser ist die Angabe auf einer Deckenfüllung der Kirche von Csenger (Bez. Szabolcs-Szatmár) aus dem Jahre 1745: „Die Bretter wurden von dem Geld des Gábor Vitéz Csontos gekauft, zu dem auch sein Sohn Gábor Csontos beitrug.“ Andere Gläubige zahlten den Arbeitslohn, der — wie man aus anderen Verrechnungen erfährt — einen ähnlichen Betrag wie der Preis der Bretter ausmachte. Die Brüstung der Jungmännerempore in der Kirche von *Magyarvista* (Vistea, RPR) liessen im Jahre 1699 „Die Jungmänner aus frommer Zuneigung zu Gott errichten“. Erstaunlich viele Inschriften bekunden den Mäzenateneifer von Bauersleuten, Fronbauern und den Hofbauern, die Kirchengestühl, Kirchentüren, Kanzeln, Kanzelkronen (Deckel), ja sogar ganze Kassettendecken stifteten. „Auf seine eigenen Kosten ausschliesslich“ besagt eine Inschrift über *Mihály Jobbágy*, der in *Bánhorvát* (Bez. Borsod-Abaúj-Zemplén) einen Chorstuhl stiftete. In *Kalotadamos* (Damos, RPR) schlossen sich den Donatoren zwei Knechtsburschen an: *János Miklós* und *Gy. Györgyi Horváth*, die im Jahre 1753 die Füllungen der Kanzeltreppe malen liessen. Den Männern und Burschen von *Fehérgyarmat*, *Csenger*, *Vista* und *Damos* die gemalten Ornamente strittig zu machen, als hätten sie in Person nichts mit der Kunst zu tun, wäre genauso ungerecht, als wollte man einen Trennungsstrich zwischen dem Dom von Florenz und den einstigen florentinischen Bürgern ziehen.

Wie sehr die Gläubigen die bemalten Decken als ihr Eigentum, als den Ausdruck ihres Geschmacks empfanden, kommt zuweilen in den Inschriften zum Ausdruck. „Diese schöne Decke...“ so beginnt z.B. eine Inschrift in der

Kirche von *Nádasdaróc* (Daróti, RPR). Und auf der Decke der reformierten Kirche von *Nagybereg* (Welikij Bereg, Sowietunion) steht aus dem Jahr 1743: „Zur Ehre unseres Herrn Jesus Christus, zur Freude der Gemeinde von Bereg wurde die Kirche statt der alten brüchigen mit dieser neuen Decke verziert.“ Die *Vilmányer* (Bez. Borsod-Abauj-Zemplén) wollten vielleicht ihr allzu weltliches Entzücken über die gemalten Blumen dämpfen mit der Inschrift: „Der Mensch schaut, was er vor den Augen hat, doch Gott schaut in die Herzen.“

Die älteste der ausgestellten Kirchendecken aus dem Dorfe *Ádámos* (Adamus, RPR) trägt die Jahreszahl 1526. Dieses Datum wirkt symbolisch; die Jahrhunderte, in denen die Kirchendecken gemalt wurden, und ganz besonders 1526, das Jahr der katastrophalen Schlacht bei Mohács, sind trübe Zeiten der ungarischen Geschichte. Die bemalten Holzdecken waren oft eine billige Notlösung in einer Zeit, als die Mittel für kostspielige Gewölbebauten und Wandgemälde nicht reichten. Man kann gleichsam die begrückende Gefahr mitempfinden, in der Gemeinden ihre Kirchen ausschmückten. In *Bánffyhungyad* (Huedin, RPR) wurde die Kirche im Jahre 1705 gemalt, im selben Jahr, als bei Zsibó (Jibou, RPR), in der Nähe, die aufständischen Kurutzen eine Schlacht verloren, und die Not spricht auch aus der Inschrift: „Die Decke wurde errichtet von der Stadt B. Hunyad inmitten schwerer Nöte“, und ergebungs-voll klingt der Zusatz: „Nicht mit eigener Kraft und nicht aus eigener Macht, nur durch Jehovas Hilfe gemacht.“

Die Ausschmückungen der Kirchen waren zugleich ein Flehen zu Gott, während Kriegscharen brandschatzend durchs Land zogen: „Gott der Herr möge allzeit schützend in dieser Kirche wohnen.“

Die Inschrift auf der Decke von *Csenger* ist eine rührende Danksagung:

*„Gott dem Allmächtigen die Ehre gebührt,
Er hat uns Elenden die Herzen gerührt,
Auf dass wir sein Haus so prächtig verziert.“*

Ádámos 1526

Die gemalten Blumen allerdings verraten nichts von der bangen Bedrängnis und auch nichts vom religiösen Erleben. Die Ornamente an sich wurden nicht als sakral angesehen, die nur in die Kirche gehörten, denn die Bauersleute jener Zeit hatten ja ihre Möbel in den eigenen Stuben, sofern sie es sich leisten konnten, mit denselben Motiven verziert. Und diese Übereinstimmung der Motive ist auch ein beredtes Zeugnis für die Zugehörigkeit der bemalten Decken zur Volkskunst. Das Motiv, das Muster einer buntgewebten Leinwand oder einer Stickerei verrät nicht, ob das Stück zur Totenfeier oder zur Hochzeit angefertigt wurde; dasselbe Stück konnte genausogut für das Brautbett wie für die Totenbahre bestimmt sein. Die Tatsache selbst, dass ein Stück verziert oder gar besonders reich ausgeschmückt ist, verleiht ihm Feierlichkeit und macht es würdig, den Menschen bei den grossen Ereignissen seines Lebens zu begleiten.

Genauso verfahren die dörflichen Kirchengemeinden, wenn sie ihre Kirchen mit dem schönsten, für sie erreichbaren und erschwinglichen Schmuck ausstatteten. In dieser Hinsicht gab es keinen Unterschied zwischen Reformierten, Katholiken, Unitariern und Evangelischen. Auf Grund der Stilzeichen ihrer Ausmalung kann man die Kirchen der verschiedenen Konfessionen nicht auseinanderhalten. Immerhin kann gesagt werden, dass dieser tief im Mittelalter verwurzelte Kunstzweig in der neueren Zeit hauptsächlich von den Reformierten und in Siebenbürgen von Unitariern aufgegriffen wurde. Die Katholiken hatten es oft eilig, die bemalten Kirchendecken wieder zu entfernen, wenn sie die Möglichkeit hatten, die Gewölbedecke zu renovieren und mit figuralen Gemälden auszuschnücken. Die hier ausgestellten Kircheneinrichtungen sind — mit einer Ausnahme — alle aus reformierten Kirchen, nur die Adámoser Decke ist aus einer unitarischen Kirche, gemalt wurde sie allerdings, als die Kirche noch katholisch war.

Der Tischlermeister, der im Jahre 1769 in *Nagypetri* (Petrindul Mare, RPR) arbeitete, nannte seine Tätigkeit „beblumen“. Dieser Ausdruck wurde in der Volkssprache

allgemein und bedeutet: verzieren, ausschmücken im allgemeinen. Die Pflanzenornamentik ist so stark in der ungarischen Volkskunst verwurzelt, dass sie sozusagen jede andere ausschliesst. Die Vorbilder der volkstümlichen Blumenornamentik sind fast ausnahmslos auf den bemalten Schreinerarbeiten der Kirchen zu finden.

Die Kirchendecken dürften oft die unmittelbaren Vorbilder für die bäuerlichen Ornamente gewesen sein. Am augenfälligsten ist der Zusammenhang mit der Möbeldmalerei. Merkwürdig ist jedoch die Benennung einer Stickerie, die in *Hódmezővásárhely* (Bez. Csongrád) kultiviert wurde; sie hiess „Kirchenzierat“, was darauf hindeutet, dass der Einfluss sich auch auf andere Kunstgattungen erstreckte. Die ausgestellte Brauttruhe der *Ilona Finta* stammt aus dem Jahre 1768 und, wie Klára Csilléry feststellte, hat sie derselbe *János Umling junior* bemalt, der einige Jahre später die Kirche in *Kalotadamos* (Damos, RPR) „beblumt“, hat, und zwar mit ganz ähnlichen Motiven. Die Schreiner von *Révkomárom* waren im 18. Jahrhundert in weitem Umkreis berühmte Kirchenmaler (u. a. arbeiteten sie in *Mezőcsát*, Bez. Borsod-Abaúj-Zemplén; *Tök*, Bez. Pest und *Szentes*, Bez. Csongrád): später verlegten sie sich indessen auf bemalte Truhen und haben also sozusagen korporativ das Kirchenerbe auf die Volkskunst, zur Zierde der bäuerlichen Heime, übertragen.

Die Blumen von den Decken gingen auch auf die kirchlichen Möbel über, zum Beispiel auf Truhen für die heiligen Gefässe; eine solche Truhe kam aus *Tolcsva* (Bez. Borsod-Abaúj-Zemplén) in die Sammlung des Reformierten Kirchenbezirks von *Sárospatak*. Eine weitere Verbindung ergab sich in den Wehrkirchen, wo in unmittelbarer Nähe der bemalten Decken Kirchentruhen untergebracht wurden, die einzelnen Bauernfamilien gehörten. Es ist verzeichnet, dass im Kirchenburg von *Székelyderzs* (Dárju, RPR) im 18. Jahrhundert „die in der Kommunität lebenden Menschen nach ihrer selbstbestimmten Ordnung ihre Getreidekisten im Kirchhof halten durften und auf dem Gebälk darüber ihre Truhen“. *József Huszka* konnte im Jahre 1887 noch

mehrere solche abzeichnen, und es ist offensichtlich, dass ihre grosszügige Ornamentik, die in Nischen eingesetzten Sträusse und Blumenstöcke, mit den kirchlichen Ornamenten nahe verwandt sind.

Deckenfüllungen sind bestimmungsgemäss in den Kirchen — oder in Museen — eingebaut; sie sind dazu bestimmt, in grossen Räumen von unten betrachtet zu werden. Wenn wir hier Deckenfüllungen aus zahlreichen Kirchen an die Wand gehängt vorführen, als wären es Tafelbilder, so ist das gewissermassen widernatürlich, eine Notlösung, da das Ethnographische Museum über kein geeignetes Gebäude verfügt, wo es solche Objekte stilgerecht ausstellen könnte, und aus denselben Gründen halten auch andere Sammlungen Kirchendecken in ihren Magazinen.

Die ausgestellten Decken- und Kircheneinrichtungen umfassen selbst in ihrer beschränkten Zahl eine grosse Zeitspanne, und vertreten mehrere bedeutsame Werkstätten, Schulen und Meister. Die Kircheneinrichtungsstücke stammen aus fünfzehn Kirchen; zwei aus Westungarn, drei aus der Grossen Tiefebene, fünf aus dem Oberland und dem Nordrand der Tiefebene, und fünf aus Siebenbürgen.

Die älteste Decke ist die aus *Adámos* (Adamus, RPR). Sie stammt aus der Zeit der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit und vereinigt gotische mit Renaissance-Elementen. Die wirkliche Heimat der Deckenmalerei ist, wie Jolán Balogh schrieb, Siebenbürgen, und ihre grosse Zeit im 17. Jahrhundert vertreten hier die beschädigten Tafeln aus *Magyarfülpös* (Filpisul Mare, RPR). Die gemalte Decke erreicht ein Niveau handwerklichen Könnens, das auf die Nähe des Fürstenhofs schliessen lässt; dies geht auch aus der Inschrift mit der Berufung auf der Fürstenpaar *Georg Rákóczi* und *Susanne Lórántffy* hervor. Das folgende Kettenglied stellt die Kanzel aus *Kispetri* (Petrindul Mic, RPR) dar, eine späte Arbeit der vielbeschäftigten Werkstatt des *János Gyalui Asztalos* im *Kalotaszeg* aus der Zeit der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. Um die Mitte des 18. Jahrhunderts verbreiteten sich dann im *Kalotaszeg* und in den Dörfern des nahen *Mezőség* die Arbeiten der aus

Magyarókereke 1746

Szászkézd stammenden Familie Umling, die jedoch ihre Werke zuweilen auch mit dem Namen „Asztalos Lórintz“ oder „Kolosvári Asztalos János“ signierten. Ihr Stil war so beliebt, dass die Dörfer sich die Meister einander aus den Händen rissen. Den frühen, gewichtigeren und strengerem Stil des *älteren Lorenz Umling* repräsentieren die leuchtend farbigen Tafeln von *Magyarókereke* (Muerau, RPR) und *Kispetri* (Petrindul Mic, RPR); den ins Barocke übergehenden Stil des *jüngeren János Umling* die bereits erwähnte Brauttruhe.

Die bedeutendsten Arbeiten aus dem Siebenbürgen des 18. Jahrhunderts stammen — neben dem Kalotaszeg — aus dem *Szeklerland*. Diese Gruppe ist auf unserer Ausstellung nur durch ein Fragment, allerdings ein mit meisterhafter Sicherheit geformtes, vertreten.

Nun zu den Arbeiten aus dem eigentlichen Ungarn, und zwar zu denen der im westlichen *Révkomarom* tätigen Tischlermeister. Wie weit ihr Ruhm verbreitet war, beweist, dass wir ihren Stil am besten durch Tafeln aus dem ferngelegenen *Mezőcsát* (Bez. Borsod-Abaúj-Zemplén) belegen können. Die Chorbrüstung und die Deckenmalerei aus *Mezőcsát* stammen aus dem Jahre 1746 und sind vielleicht die künstlerisch hervorragendsten Arbeiten dieser Meister. Bezeichnenderweise wurden gerade diese, als man Ende des vorigen Jahrhunderts nach der „nationalen ungarischen Ornamentik“ zu forschen begann, als die reinste Offenbarung des ungarischen Stils gepriesen.

Ähnlich im Stil sind die Füllungen aus *Mezőkeresztes* (Bez. Borsod-Abaúj-Zemplén), obgleich die kunsthistorische Analyse diese der *Miskolc-Gömörer Gruppe* zuzählt. In dieselbe Gruppe gehören die mit bunten Blumen bemalte Decke der Kirche von *Megyaszó* (Bez. Borsod-Abaúj-Zemplén) und die Bänke der reformierten Kirche von *Miskolc-Avas*; um den Besitz und das Benutzungsrecht dieser letzteren haben nach Zeugenschaft des städtischen Protokolls, die Miskolcer Bürger heftige Streitigkeiten ausgefochten. Mitunter kommen auf den Kirchendecken auch figurale und symbolische Darstellungen vor; als Beispiele seien

unter den Tafeln aus Megyaszó jene mit einer menschengesichtigen Sonne und einem Einhorn und unter den Tafeln aus Mezőkeresztes jene mit dem Menschenpaar Adam und Eva unter dem paradiesischen Apfelbaum angeführt.

Aus einer westungarischen Werkstatt von kleinerem Wirkungskreis stammen aus derselben Zeit die Tafeln aus Vilonya (Bez. Veszprém). Von gleicher Herkunft dürften die hier zum erstenmal ausgestellten verblichenen Fragmente der zerstörten Decke aus Mezőlak (Bez. Veszprém) sein.

Der Chorstuhl aus Hódmezővásárhely vertritt den im Südosten der Grossen Tiefebene verbreiteten Stil. Die mit grosser Gewandtheit und Stilsicherheit gemalten Blumenstöcke der Gyulaer Malertischler bildeten die Grundlage eines später in dieser Gegend aufblühenden kraftvollen Bauernmöbelstils, ähnlich wie die Malerein der Tischler von Révkomárom auf den mit Tulpenmustern bemalten Truhen fortlebten. Eine merkwürdige Beziehung besteht zwischen dem ausgestellten Chorstuhl und der Geschichte der Hódmezővásárhelyer Malerei: Der Stuhl stand nämlich lange Zeit im Atelier János Tornyaís, des bedeutendsten Meisters dieser Malschule.

Im nordöstlichen Winkel der Grossen Tiefebene, in den Bezirken Szatmár, Bereg und Ugocsa befindet sich eine verhältnismässig grosse Zahl bemalter Kirchendecken noch auf ihren ursprünglichen Platz in den Dorfkirchen der Reformierten. Wir sind zufällig in der Lage, diese Gruppe der Denkmäler durch provisorisch, zum Zweck der Restaurierung, entfernte Tafeln der Kirchendecken aus Csenger und Csengersima zu belegen. Die beiden ausgestellten Decken sind miteinander verwandt; die Tafel aus Csenger trägt eine Inschrift, die besagt, die Arbeit sei von einem Meister aus Felsőbánya (Baia Sprie, RPR). Man geht vielleicht nicht fehl, wenn man diese Decken mit dem bedeutenden Tischlerzentrum von Nagybánya (Baia Mare, RPR) in Verbindung bringt. Dies wäre auch eine Erklärung dafür, warum die symbolischen Himmelskörper, Drachen und

Megyaszó 1735

anderen Figuren auf den Tafeln lebhaft an die Decken im Landstrich *Szilágyság* erinnern.

*

Das Ethnographische Museum und die Museen des Bezirks Fejér sprechen ihren Dank all den Museen und Sammlungen aus, die zu dieser Ausstellung freundlicherweise Exponate zur Verfügung stellten. Namentlich dem Kunstgewerbemuseum, Budapest; dem Otto-Herman-Museum, Miskolc; dem János-Tornyai Museum, Hódmezővásárhely; dem Déri-Museum, Debrecen; dem Bakony-Museum, Veszprém; der Wissenschaftlichen Sammlung des Reformierten Kirchenbezirks diesseits der Theiss, Sárospatak; den Reformierten Kirchengemeinden Miskolc-Avas, Csenger, Csengersima und Polgárdi, sowie der Staatlichen Behörde für Denkmalschutz.

Dankbar gedenken wir auch der Arbeit des Restaurators János Bacsa, der mit seiner an die einstigen Kirchenmalermeister gemahnenden hingebungsvollen Arbeit die Sammlung von Kinchendecken des Ethnographischen Museums erneuert und die Ádámoser Tafeln vor dem Untergang gerettet hat.

T. Hofer

Kalotaszeg 1817

VERZEICHNIS

der ausgestellten Kirchendecken und anderer Kircheneinrichtungen.

Hier werden die Inschriften in deutscher Übersetzung nach der Lesung im grossen Katalog von Ilona Tombor wiedergegeben. Die Originaltexte in ungarischer Sprache sind in unserem ungarischen Katalogtext zu finden.

Es wurden ausser den in diesem Verzeichnis aufgenommenen Kirchenmobiliaren noch Bauernmöbel, Stickereien, Töpferwaren aus dem Bakony Museum, Veszprém, aus dem Déri Museum, Debrecen, aus dem Ethnographischen Museum, Budapest und aus dem István Király Museum, Székesfehérvár, weiterhin alte Stickereien aus dem Kunstgewerbemuseum, Budapest und eine Truhe aus Privatbesitz ausgestellt.

1526. *Ádámos* (Adamus, RPR); Teile der Decke der Unitarierkirche mit der Jahreszahl 1526 und mit Wappen der Donatorfamilie Bornemissza (?). Die Inschrift der Renovierung und der neuen Aufrichtung lautet: „Anno Domini 1694. Erigebatur per Michaellem Medgyesi tempore curatoris Francisci Szabo.“ Im J. 1909 wurde die Decke abgebaut und zuerst ins Ung. Nationalmuseum, später ins Ethnographische Museum einverleibt.

1642. *Magyarfülpös* (Filpisul Mare, RPR); Bruchstücke der Decke der reformierten Kirche. Die Decke wurde 1642 vom Tischler Johannes, bzw. János Asztalos (er soll —

wie Lajos Kelemen vermutete — mitglied der Zunft in Marosvásárhely gewesen sein) im Auftrag des Herrn Miklós Gáspár, der die Kirche mit Unterstützung des Fürsten György Rákóczi I und seiner Gemahlin Zsuzsanna Lórántffy renovieren liess, fertig. Die Inschrift lautet: „MINISTER ECCLESIE VALENTINUS In NOMINE SACRO SANCTAE in Divi Duae Trinitatis Annis a paratu Virginis M:SEX:42 in Mense novemB. ex pristina desolatione cum omnis exumuris DEI bonite restau:Ratum Per Gene: domu. Nikol. Gaspar Templum...” — „AUXILIO PRIMOGENITI SUBSID(i)O EXTE:nSO Illustris(si)morum domini domini GEorgii RakoCzi Dei Gratia PrinCIPIS Transilvaniae...Et dominae dominae Susannae Lorantffi Principissae Cum iidem douBus Filiis GeorGio et juniore SIGismundo Rakoczi foeliciter reGnant. Omnis quis invocaverit nomen domini salvus erit. Joel cap. 2. JOHANES MENSARIUS 1642.” Das Dach und die Decke der Kirche wurden 1913 durch ein Unvetter niedergerissen. Die Ausgestellten Bruchstücke wurden in dieser Zeit ins Kunstgewerbemuseum, Budapest eingeliefert.

1715. *Kispetri* (Petrindul Mic, RPR); Kanzel der reformierten Kirche. Arbeit des János Asztalos von Gyalu, aus dem J. 1715. Die Inschrift lautet: „Der Herr ruft, fürchte nicht... sondern freue dich und sei guten Muts, weil der Herr gross ist...zu deiner Hilfe” Auf dem Aufgang der Kanzel steht zu lesen: „Authentische Arbeit des in Gyalu wohnenden Tischlers János”. Die im XV. Jh. errichtete Kirche dieses Dorfes wurde 1903 abgebaut. Die Kanzel wurde von den Mitarbeitern der vom Malonyay redigierten Monographie der Volkskunst in einem Speicher aufgefunden. Sie gelangte zuerst in die Hochschule für Kunstgewerbe, Budapest und später ins Ethnographische Museum.

1728. *Mezőkeresztes* (Bezirk Borsod-Abaúj-Zemplén); gemalte Füllungen der Empore der reformierten Kirche; der Tradition nach Arbeiten eines Tischlers, genannt Nagyváti. Die Inschrift lautet: „Gott ist Seele, und die ihn anbeten, sollen ihn in Seele und Wahrheit anbeten Ao Dni 1728.” Nach Abbau der Empore wurden die Füllungen sekundär verwendet, und in den Aufgang der Empore eingebaut. Sammlungen des Ref. Kirchenbezirks diesseits der Theiss in Sárospatak.

Kispetri 1715

1728. *Vilonya* (Bezirk Veszprém); Teile der Decke der reformierten Kirche, die im Auftrag der Gemeinde von Mihály Földes von Bicske und vom Tischler Ballog gemalt wurden. Die Inschrift lautet: „Dieses Gotteshaus wurde zu Ehren Gottes aus den Ruinen in drei Abschnitten, seit 1720, 1723 und 1728 beendet, errichtet. Damals waren der getreue Lehrer: Ehrw. János Baranyai, die Richter: István Horvát, Pál Szabó, István Csere; die Dorfschulzen: Ferencz Barát, János Kesken, Gergely Kováts; die ersten Geschworenen: Mihály und Gergely Puskás, Benedek Szabó, Mihály Pap und Mihály Kis... Die Tischlerarbeit wurde mit möglichst viel Malereien von Mihály Földes aus Bicske und von mir Ballog verrichtet“. „Unsere Patrone waren die hochwohlgeborenen Grafen Imre und János Zichy, Erbherren und in unserer Religion unsere barmherzigen Ammen“. Die Decke gelangte 1902 ins Ung. Nationalmuseum und später von hier ins Ethnographische Museum.

Erste Hälfte des XVIII. Jhs. *Mezőlak* (Bezirk Veszprém). Bruchstücke der im Jahre 1911 zugrunde gegangenen Decke der reformierten Kirche. Vermutlich Arbeit der in Vilonya und Soly arbeitenden Werkstatt. Ethnographisches Museum.

1732. *Hódmezővásárhely* (Bezirk Csongrád); Chorstuhl (ung. „papok széke“) und gemalte Füllungen der Empore aus der alten reformierten Kirche. Für die in den Jahren 1720—21 gebauten Kirche wurden im Auftrag der Kirchengemeinde 1732 durch die Tischler von Gyula Dániel Asztalos, Péter Asztalos und Ferencz Adoni, zwei Emporen, „Krone“ (d. h. Decke) für die Kanzel, sowie „Stühle“ (d. h. Bänke) um 200 Gulden, 6 Sack Mehl, 300 Pfund Fleisch, 6 Eimer Wein, als Arbeitslohn gefertigt. In demselben Jahr haben Peter Oláh und seine Gattin Erzsébet Kérdő ihr ganzes Vermögen, Haus und Weingarten für die Errichtung der Mobiliare der Kirche vermacht. Die gleichzeitige Inschrift der Empore lautet: „Kron. I. 22, 19. In Veranlassung der inbrünstigen Liebe zu allerhöchstem, himmlischen Herrn Gott wurden in seinem heiligen Tempel die Krone, die beiden Emporen und die unteren Bänke auf Kosten der kalvinistischen Kirchengemeinde... usw. 1732, in den Tagen der Monate der Mariä Geburt und des Hl. Michaels gefertigt.“ An Stelle der alten, hölzernen Emporen

Vilonya 1728

liess die Kirchengemeinde 1892 eiserne Emporen errichten: einige der gemalten Füllungen gelangten 1899 ins Kunstgewerbemuseum in Budapest. Die auf den Dachboden gelangte und bereits früher grau umgemalte Krone der Kanzel und die Chorstühle, sowie den „Taufbrunnen“ hat der Maler János Tornyai sich für sein Atelier erbeten und mit Hilfe seines Freundes, Lajos Kiss, 1904—1905 von der grauen Bemalung mit seinem Taschenmesser befreit. Dieser Chorstuhl besitzt jetzt das János Tornyai-Museum in Hódmezővásárhely.

Erste Hälfte des XVIII. Jhs. *Miskolc*. Bemalte Bänke aus der alten reformierten Kirche von Ávas. Die dreisitzigen, mit zwei gemalten Füllungen verzierten Bänke bildeten das Eigentum einzelner Familien. Die Vereinbarungen über ihre Übergabe oder Vererbung wurden in die Protokolle des Stadtrates eingetragen. Die Blumenverzierungen der Bänke liessen die Besitzer malen oder erneuern. Im J. 1926 waren noch die Jahreszahlen 1710, 1729, 1751 zu lesen. Reformierte Kirchengemeinde von Miskolc-Ávas.

1735. *Megyaszó* (Bezirk Borsod-Abaúj-Zemplén); Teile der gemalten Decke der reformierten Kirche. Arbeit des in Miskolc sesshaften Imre Asztalos und István Asztalos. Die Inschrift lautet: „Am 12. Febr. 1735. Durch Hilfe Gottes haben diese Arbeit Miskolcer Meister: Imre Asztalos und István Asztalos geleistet.“ Miskolc, Ottó Herman-Museum.

1745. *Csenger* (Bezirk Szabolcs-Szatmár); Teile der gemalten Decke der reformierten Kirche. Aus den Spenden der Kirchengemeinde und einzelner Mitglieder hat István Asztalos von Felsőbánya (Baia Sprie, RPR) gemalt. Die Inschriften lauten: „Diese Decke wurde 1745 durch István Asztalos von Felsőbánya gefertigt“. „Auf Kosten des Helden Gábor Csontos wurde das Holz auch mit Hilfe seines lieben Sohnes, Gábor Csontos gekauft und wurde diese Kirche mit dem Anteil Mehrerer erbaut. Gesegnet sei der Herr, dass der Bau beendet worden ist“. „Gesegnet sei der Herr, dessen Füße hier treten. Er hat Herz diesem elenden Volk, darunter dem Gábor Hadadi, Kurator dieses Hauses, gegeben, dass es so schön werden konnte. 4. Mai, 1745“. Diese Decke ist auch heute an ihrer ursprünglichen Stelle zu sehen. Gegenwärtig wird ihre Restaurierung durch das Denkmalschutzamt verrich-

tet. So können einige Teile davon hier ausgestellt werden.

1745. *Kispetri* (Petrindul Mic, RPR); gemalte Füllungen der Empore und der Decke, Krone der Kanzel. Arbeiten von Lőrinc Umling. Inschrift auf der Decke: „Diese Decke wurde auf Kosten der Kirchengemeinde Kispetri verfertigt, als János Tsengeri der Prediger war...“ Die Inschrift auf der Empore lautet: „Durch Gesänge und Lobgesänge für Gott... Diese Empore wurde in der Zeit des ehrw. Predigers György Dósa renoviert. Anno 1745, durch Lörincz Asztalos.“ Auch diese Füllungen wurden von Dezső Malonyay und von seinen Mitarbeitern gerettet. Ethnographisches Museum.

1746. *Mezőcsát* (Bezirk Borsod-Abaúj-Zemplén); die eine Empore der reformierten Kirche und Teile der gemalten Decke. Arbeiten der Tischlermeister István Czina und János Kontz von Révkomárom und der Gesellen János Tüdös und István Szabó im Auftrage der Stadt. Die zugrunde gegangene Inschrift lautete: „Die Errichtung dieses Gotteshauses geschah im J. 1745 im Namen des Herrn auf Kosten der adeligen Stadt Csáth, in der Zeit des Predigers ehrw. Sámuel Sárkány, des Schullehrers Zsigmond Kérészi, des Oberrichters Péter Szabó, des Kurators István Szabó, der Stadträte János Matyus, Bálint Veres, Márton Gyurkó, György Csórka, István Soltész Nagy, János Dávid, János Hombordi, János Erös, István Márk, János Kriszton, István Kontz, István Kürti, János Taar, János Szabó, István Szücs, Miklós Frona, Mihály Németh, János Szanyi und des Notärs György Szabó. Nach Beendigung der Maurer- und Zimmerwerkarbeit wurde die Kirche am 21. des Monates von St. Andreas, unter der wirkungsvollen Predigt des Superintendenten ehrw. Márton Csáp, über Mos. XXVIII, X, 17 eingeweiht. Die Tischlerarbeit wurde im J. 1746 beendet, in der Zeit des Schullehrers János K. Bornemisza, des Oberrichters István Márk, des Kurators Márton Gyurkó und des oberen Rates, sowie des Küsters András Cseppegi. Es sei Gott Dank. Zach. IV. X. 7. Diese Kirchenausstattung wurde durch die ehrlichen Tischlermeister von Révkomárom, István Czina und János Kontz, sowie durch ihre Gesellen János Tüdös und István Szabó verfertigt“. — Kunstgewerbemuseum, Budapest.

Kispetri 1745

1746. *Magyarókereke* (Muerau, RPR); Teile der Decke der alten reformierten Kirche. Arbeiten des Lőrincz Umling. Die Decke wurde im Laufe der Renovierung der abgebrannten Kirche 1746 verfertigt. Ihre Inschrift lautet: „1728, renoviert im J. 1746. Mihály Szilágyi Borbála Zámbo”. Die Kirche wurde 1897 abgebaut und an ihrer Stelle eine neue Kirche gebaut. Die Füllungen gelangten 1904 ins Ung. Nationalmuseum, später von hier ins Ethnographische Museum.
1761. *Csengersima* (Bezirk Szabolcs-Szatmár); Teile der Decke der reformierten Kirche. Ihre Inschrift lautet: „Der Himmel und die Himmel der Himmel vermögen nicht Dich umzufassen, umsoweniger dieses Haus, das wir errichtet hatten. Doch blicke Du, mein Herr, auf die Gebete und die Flehen Deiner Diener und höre diesen Ruf und dieses Gebet, durch die Deine Diener vor Dir beten, Psalm, LXXXV, III, 25. Wie angenehm sind Deine Heime, Oh Herr der Heerscharen! Selig sind, die hier wohnen... 1761”. — Im Besitz der Reformierten Kirche von Csengersima; augenblicklich im Restaurationsatelier des Denkmal-schutzamtes.
- 1760-er Jahre (?). Bruchstück einer ungarischen bemalten Kirchendecke aus Siebenbürgen. Gehört vielleicht zur Denkmalgruppe des Széklerlandes. Auf seinem hier nicht ausgestellten Gegenstück ist eine Jahreszahl 176.. zu entnehmen. Aufgrund seiner grosszügigen Ornamentik würden sie auch in eine frühere Denkmalgruppe einpassen. — Kunstgewerbemuseum in Budapest.
- XVIII. Jh. *Tolcsva* (Bezirk Borsod-Abaúj-Zemplén); alte Truhe der Calvinistenkirche für Aufbewahrung der Kirchengefässe. — Wissenschaftliche Sammlungen der reformierten Kirchenbezirks diesseits der Theiss in Sárospatak.
1813. *Kalotadamos* (Damos, RPR); durchbrochene und bemalte Chorverzierung wahrscheinlich vom östlichen Orgelchor, gebaut 1813. Die Inschrift lautet: „Gebaut wurde dieses Chor mit dem Orgel ... während des hochwürdigen Predigers Pál Szakáts auf Kosten der reformierten Kirche von Damos in 1813.” Ethnographisches Museum.

IRODALOM — LITERATUR

Fontosabb összefoglaló munkák a festett templommennyezetekről — Literaturverzeichnis.

Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. I. kötet. Kolozsvár, 1943.

Kelemen Lajos: Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból, Kolozsvár, 1945.

R. Tombor Ilona: Régi festett asztalosmunkák a XV—XIX. században. Budapest, 1967.

Tombor Ilona: Magyarországi festett famennyezetek és rokon- emlékek a XV—XIX. századból. Budapest, 1968.

Voit Pál: Adatok a magyar festő-asztalosok munkásságának bibliográfiájához. Gerevich-Emlékkönyv. Budapest, 1942, 111—138.

A szövegben idézett egyéb adatok forrásai.

Apor (Péter): Metamorphosis Transylvaniae Cserei Mihály pótló megjegyzéseivel. A szöveget gondozta Wildner Ödön. Budapest, 1927.

Fél Edit: Magyar népviseletek története. Vezető a Néprajzi Múzeum kiállításához. Budapest, 1955. (A „parasztstílusok” fogalmának első kifejtése.)

Fél, Edit—Tamás Hofer—Klára K. Csilléry: Ungarische Bauernkunst, Budapest, 1958.

Gilyén Nándor: A szatmári és beregi festett templombelsők, Műemlékvédelem XI (1967), 47—50.

Jankó János: Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892.

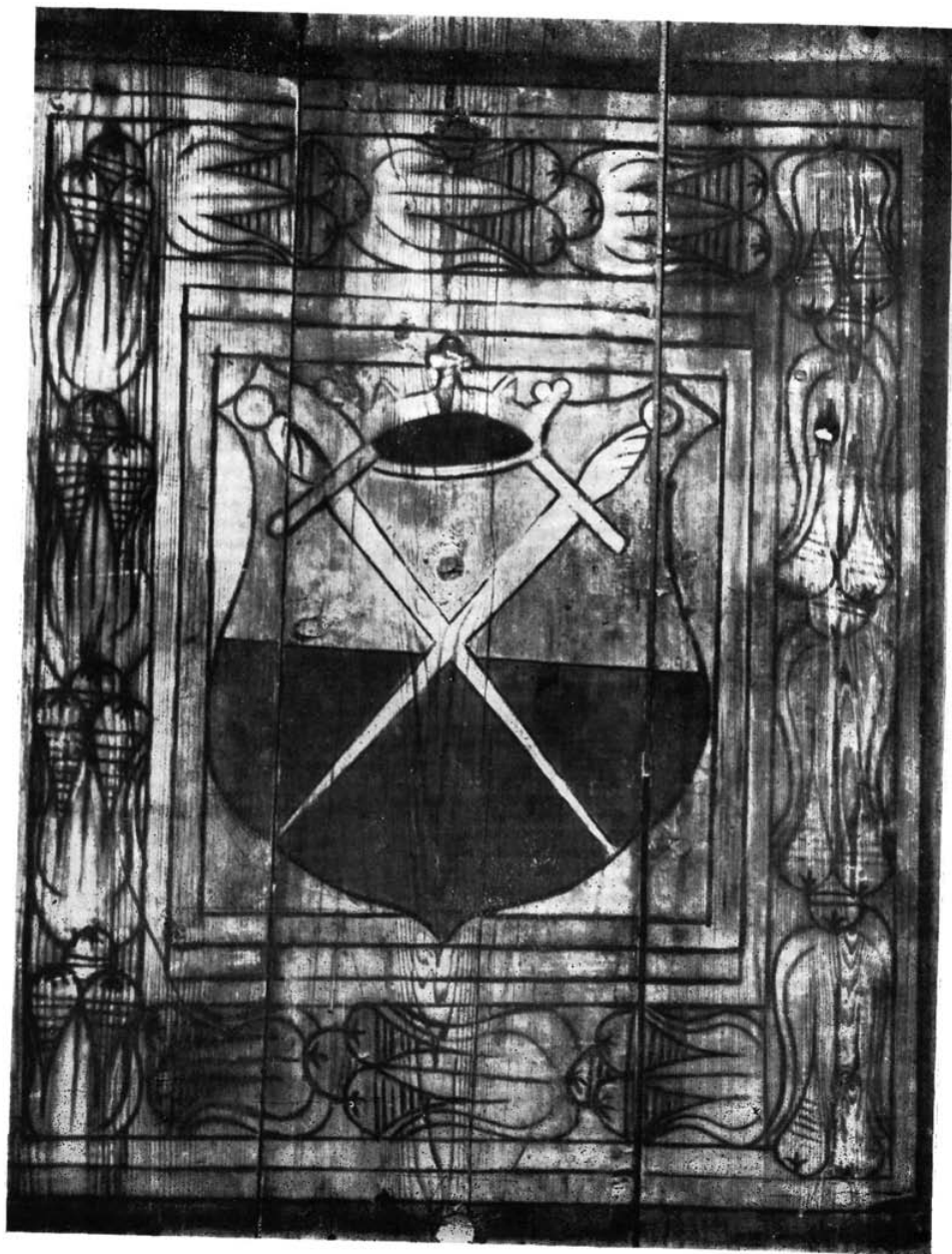
- Kelemen Lajos: Adatok öt székelyföldi unitárius templom-
kastély történetéhez. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti
Múzeum Érem- és Régiségtárából. VII (1916). 100—
117. (A székelyderzsi templomi ládákról.)
- Kelemen Lajos: A magyarfülpösi (Filpes) református
templom mennyezetfestményei. Közlemények az Er-
délyi Nemzeti Múzeum Történeti-, Művészeti- és
Néprajzi Tárából. IV (1944), 119—124.
- Kelemen Lajos: Három erdélyi mennyezet-festésről. Er-
délyi Múzeum XV (1898), 606—614.
- Kiss Lajos: Vásárhelyi művészet. Budapest, 1957. (A
hódmezővásárhelyi „papok széke” sorsáról.)
- Kovács Béla: A noszvajai templom festett famennyezete.
Az Egri Múzeum Évkönyve III (1965), 145—154.
- Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. I—V. Buda-
pest, 1907—1922.
- Szendrei János: Miskolcz Város története. II. kötet.
Miskolc, 1904.
- Tárkány-Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Buda-
pest, 1961.
- Tombor Ilona: Borsodi festett asztalosmunkák. MTA II.
Osztály Közleményei II (1951), 79—90.

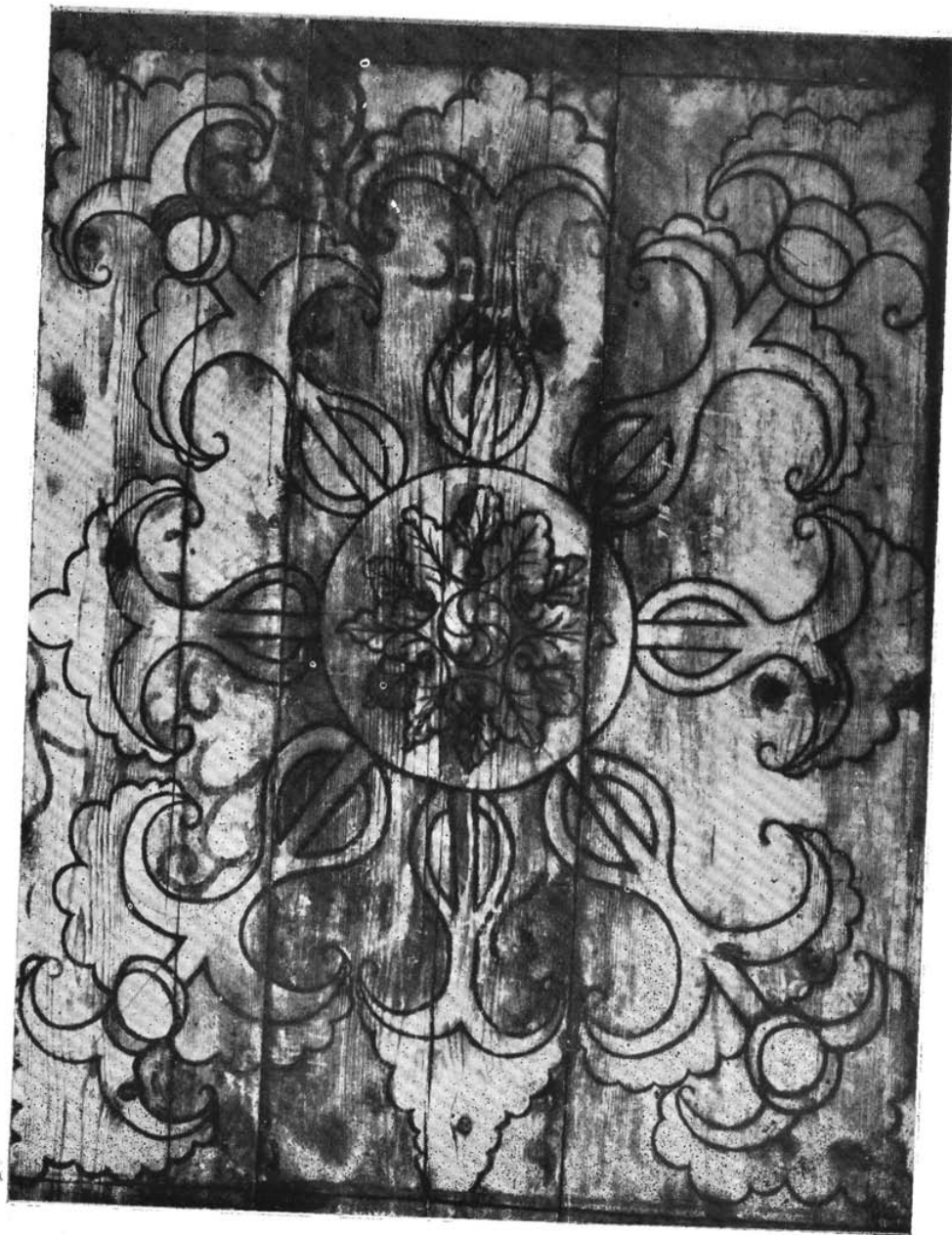

Ádamos 1526

KÉPEK
ABBILDUNGEN

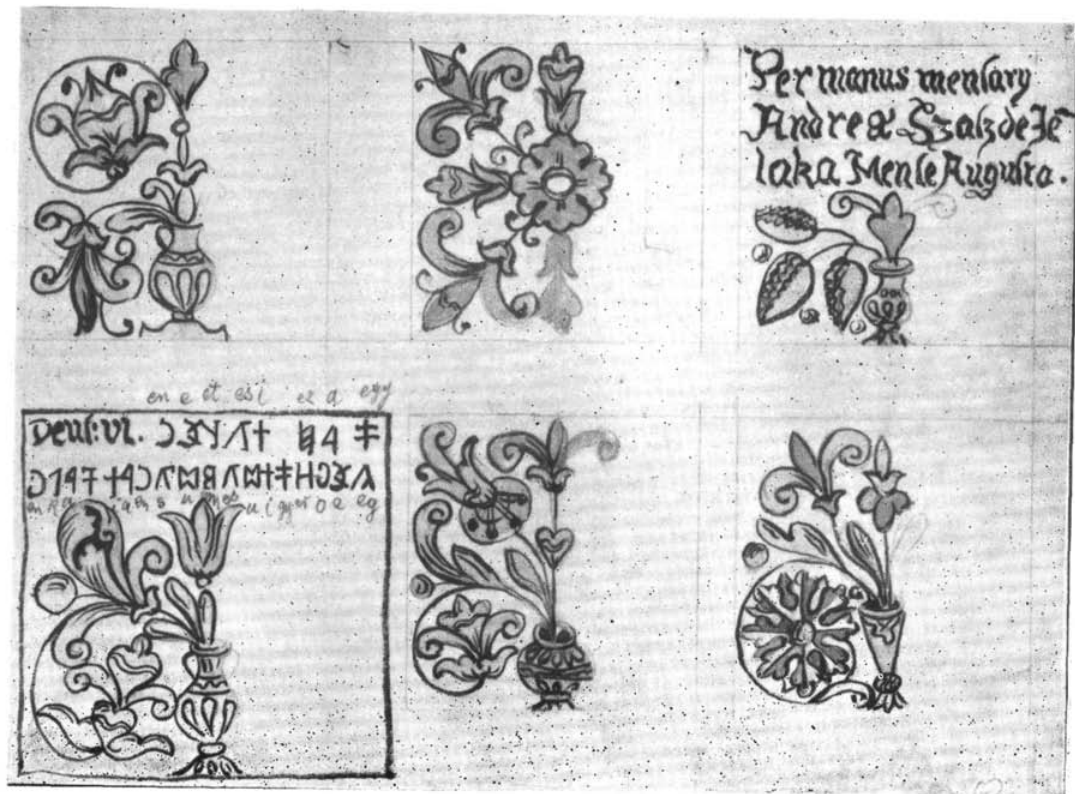

Adámos 1526

Enlaka 1688

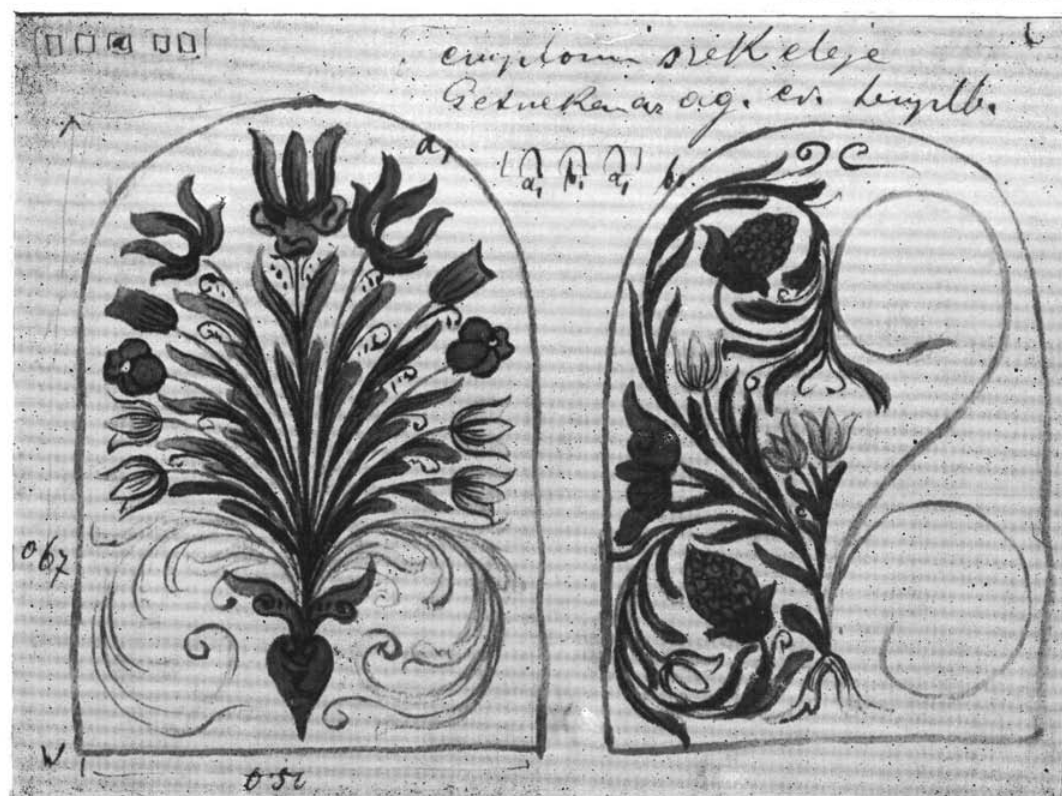
Huszka József rajza

Zeichnung von József Huszka

Csetnek 1724 (?)
Huszka József rajza

Zeichnung von József Huszka

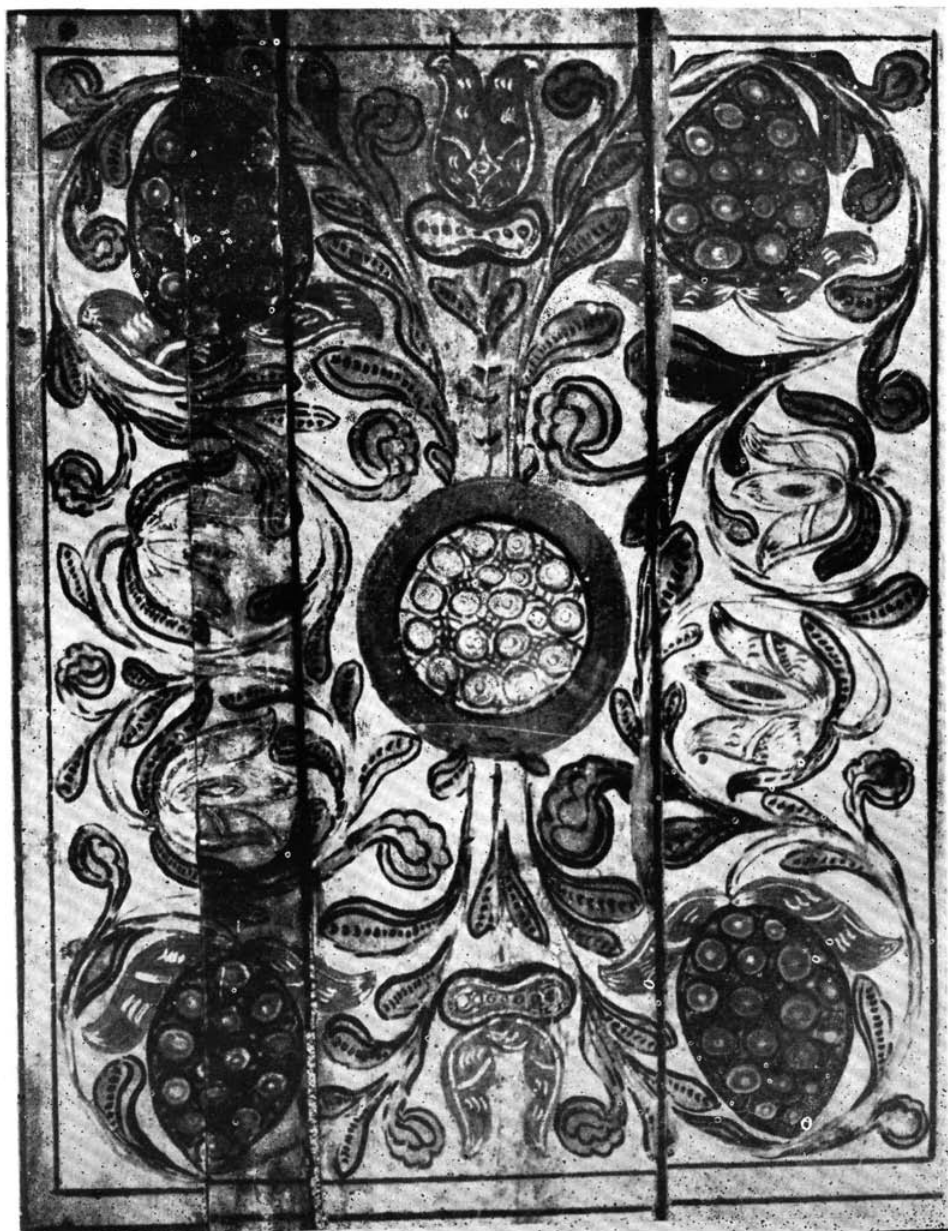
Kispetri 1715

Mezőkeresztes 1728

Vilonya 1728

Vilonya 1728

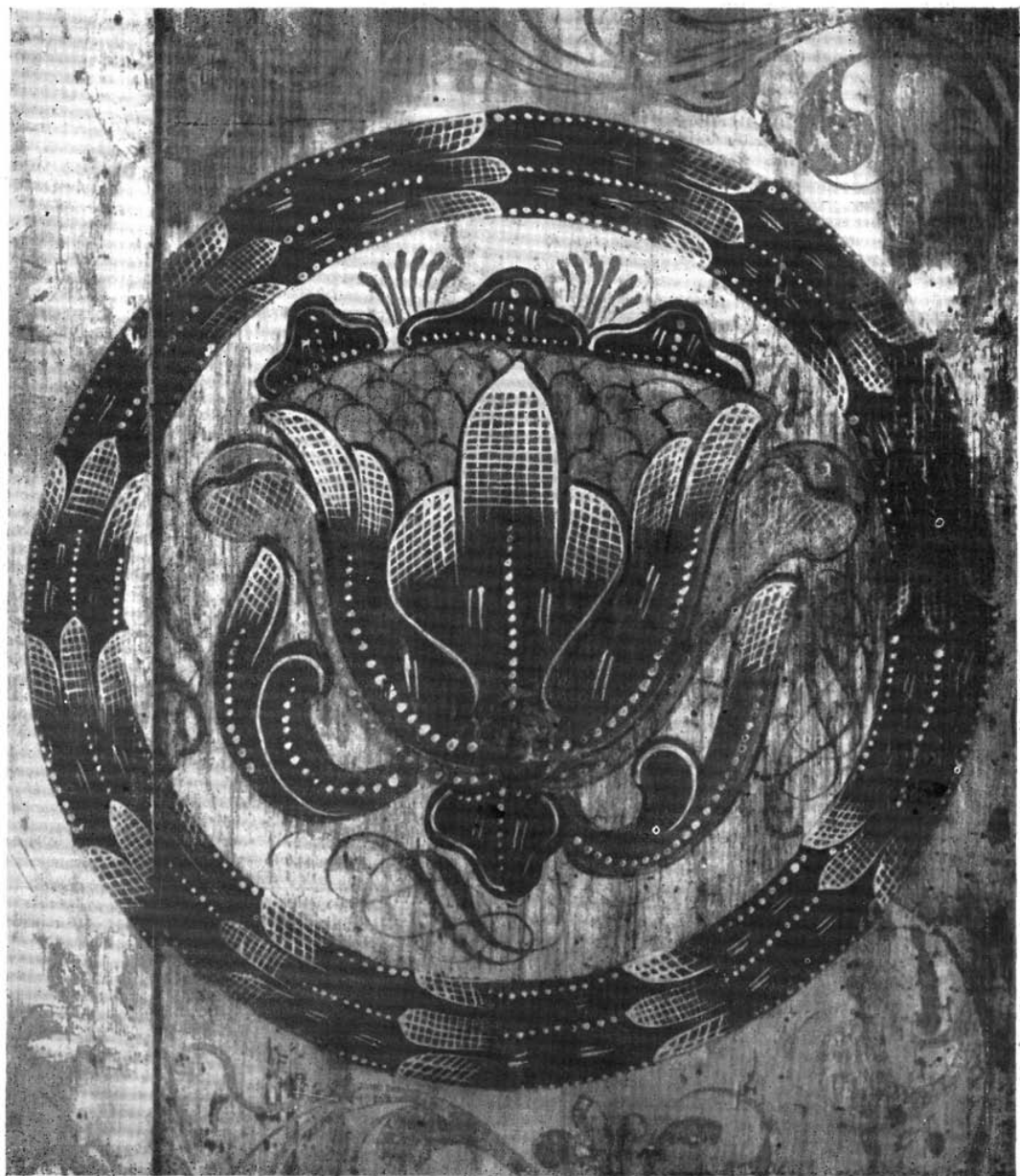

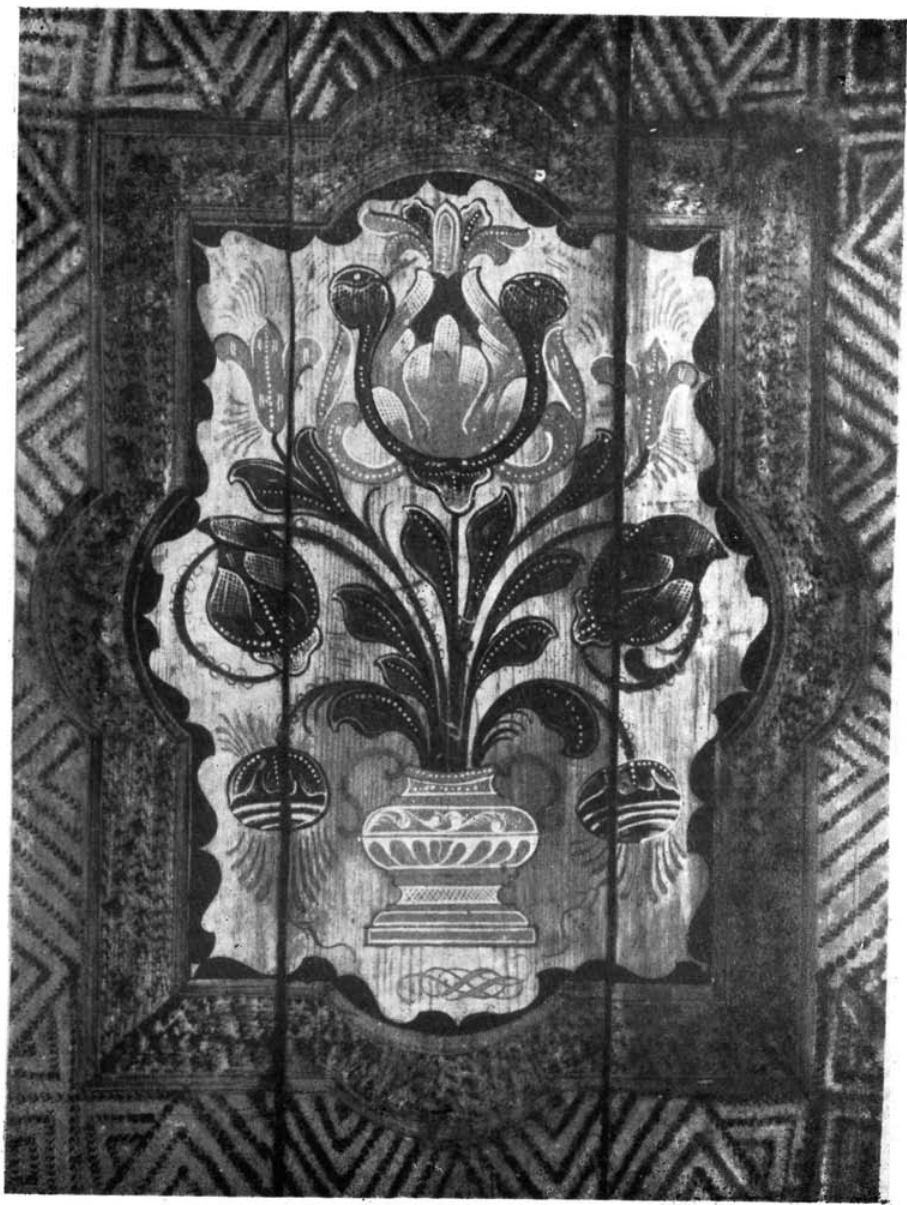
Megyaszó 1735

Mezőlak
XVIII. század első fele
Erste Hälfte des XVIII. Jhs.

Magyarókerke 1746

Kispetri 1745

Láda részlete a székelyderzsi erődtemplomból
Huszka József rajza

Detail einer Truhe aus der Wehrkirche in Székelyderzs
Zeichnung von József Huszka

Láda részlete a székelyderzsi erődtemplomból
Huszka József rajza

Detail einer Frühe aus der Wehrkirche in Székelyderzs
Zeichnung von József Huszka

Menyasszonyi láda

Brauttruhe

Kalotaszeg 1768

Menyasszonyi láda részlete

Detail einer Brauttruhe

Kalotaszeg 1817

Falitóka részlete

Detail eines
Wandschranks

Tótkomlós 1872

Mezőcsát 1746

Hódmezővásárhely 1732

Vásároljon mindent egy helyen, a város központjában lévő

CENTRUM ÁRUHÁZBAN!

Székesfehérvár, Szabadság tér 5.

Gyors, pontos, udvarias kiszolgálás!

Buy everything at the same place in

CENTRUM DEPARTMENT STORE

staying in the centre of the town!

Székesfehérvár, 5 Szabadság Square.

Quick, prompt and polite service!

KIALLÍTÁSOK ÉS
MÚZEUMLÁTOGATÁSOK ALKALMÁVAL
KERESSE FEL A

VELENCE SZÁLLÓ

Bisztróját és Éttermét!

Cím: Székesfehérvár, Március 15 utca.

Olcsó, gyors étkezés. kitűnő étel- és italválaszték.

While visiting MUSEUMS and EXHIBITIONS pay
a visit to the
dining-room and self-service restaurant

VELENCE HOTEL

Adress: Székesfehérvár, Március 15 street.

Cheap and quick meal, great variety of excellent
meat and drink.

televízió

rádió

rádió

televízió

VIDEOTON

SZÉKESFEHÉRVÁR HUNGARY

J # 8 2 x 5

